

Kandidatspeciale

Et opgør med en individualiseret forståelse af stofbrug

- Et kritisk psykologisk bidrag

Af Julia Geeb

Vejleder: David Brian Borup

Afleveret den: 11. april 2019

Antal anslag: 167984 = 70 NS

Tak til

Alle jer som er gået igennem denne specialeproces med mig.
Både i form af støtte og opbakning, og som kilde til inspiration og sparring.
At skrive dette speciale har også bidraget til min egen emancipationsproces.

Abstract

This thesis investigates how drug-use can be conceptualized as a reasoned action and in the light of the concept conduct of everyday life respectively. Thus a main assumption is that it is problematic to conceptualize problematic drug-use as individualized, as this calls for an individualized way of solving problems. Furthermore, it is assumed that an individualized conception causes the promotion of stigma, pathologization and subalternity. By building on German/Scandinavian Critical Psychology it becomes possible to grasp how human existence is societally mediated and hence to grasp subjective reasons for actions as grounded in the particular individual's concrete life situation. Therefore, the purpose of this thesis is to contribute to dismissing an individualized conceptualization of drug-use, hereby contributing to a more nuanced conceptualization of the phenomenon. The aim is to contribute to drug-users' individual and joint process of emancipation. To do this, the thesis is based on empirical data from the self-help and participatory research-group *Projekt Selbstverständigung über Drogengebrauch*. Subject scientific analytical strategies are used as method. Firstly, it is analysed how drug-use can be conceptualized in the light of the concept conduct of everyday life. Secondly, it is analysed how this has implications for the person's self-understanding. Thirdly, it is analysed how problem-definitions of drug-use and stigma influence, but also are mediated by, a person's self-understanding. Eventually, it is analysed how different models of addiction mediate specific problem-definitions and types of stigma. In the next section, it is analysed how the reasons to use and to stop using drugs are grounded in a person's living conditions and how a person can have complex and contradictory reasons to use drugs. These analyses show how important aspects of the phenomenon will be missed if it is conceptualized in an individualized way. Hence, it is concluded that a more nuanced view is necessary. Eventually, it is discussed how emancipatory psychological practice is possible and how this can contribute to drug-users' process of emancipation. This can be put into perspective as implications for psychological work in general. Finally, the thesis is critically reflected on, especially in regard of meeting its critical psychological stance.

Indholdsfortegnelse

INDLEDNING	6
Opgaveformulering	7
Begrebsafklaring.....	7
Afgrænsninger	8
Specialets udfoldelse og opbygning	9
Kontekstualisering af fænomenet.....	10
Lovgivning.....	10
Udbredelse	11
VIDENSKABS- OG METATEORI	12
Den kulturhistoriske skole	12
Kritisk psykologi (KP).....	13
Forståelse af viden, kritik og videnskab.....	13
Kategoriernes (videnskabsteoretiske) betydning	14
Begrundelse for af valg af forståelsesramme	15
KRITISK PSYKOLOGISKE KATEGORIER OG BEGREBER	16
Handleevne.....	18
Restriktiv handleevne.....	19
Almengjort handleevne.....	19
Psykiske funktionsaspekter ved handleevnen	20
Kognition	20
Kognitivt aspekt ved restriktiv handleevne – tyden	20
Kognitivt aspekt ved almengjort handleevne – begriben	21
Emotionalitet.....	22
Emotionelt aspekt ved restriktiv handleevne – inderliggjort emotionalitet.....	22
Emotionelt aspekt ved almengjort handleevne.....	23
Motivation	24
Motivationsmæssigt aspekt ved restriktiv handleevne – inderliggjort motivation og indre tvang.....	24
Motivationsmæssigt aspekt ved almengjort handleevne.....	25

Daglig livsførelse	25
VIDENSKABELIG METODE OG EMPIRI	27
Empiripræsentation.....	28
Subjektvidenskabelig metodologi og metodik	29
Objektivitetskriterier, genstandsadækvathed og traditionelle målemetoder.....	29
Subjektvidenskab contra kontrolvidenskab.....	31
Mulighedsalmengørelse, metasubjektivitet og objektivitetskriterier	33
Projektets videnskabelige metode – en subjektvidenskabelig analyse	35
Analysestrategi.....	35
Refleksioner over teoretisk ramme, metode og empiri	36
ANALYSE.....	39
Forskellige professionelle bud.....	39
En mere nuanceret forståelse.....	40
Stofbrug og daglig livsførelse	41
Daglig livsførelse og selvforståelse	45
Problemforståelse og stigma	48
Sygdomsmodeller, moraliserende forståelser og stigma.....	50
Stofbrug som begrundet handling	52
Grunde til at bruge og grunde til at stoppe.....	53
Er der en løsning på dilemmaet?	55
Afsluttende pointer.....	56
DISKUSSION	58
En emancipatorisk praksis?.....	58
Emancipationsformer	64
Kritiske refleksioner	68
KONKLUSION.....	70
LITTERATURLISTE	72

Indledning

Stoffer har fulgt mennesket langt før vor tidsregning. Således kan det dateres 9000 år tilbage, at mennesker drak alkoholiske drikke, mens de allerede for 7000 år siden spiste hallucinogene svampe (Soyka, 2016). Menneskets forsøg på at opnå påvirkning gennem rusmidler er således ikke noget nyt fænomen. Rusen har da heller ikke i sig selv dårlige konnotationer, hvilket også orddannelser som glædesrus, begejstringsrus eller sejrusrus er udtryk for. Alligevel synes der at følge særlige forestillinger med rusen i sine forskellige former. Glædesrus kan mennesker vel ikke få for meget af? - Det kan de ganske vist af midler til at opnå rus instrumentelt, altså rusmidler. Der synes dog ikke at være global enighed om, hvilke former for rusmidler der er gode, og hvilke der er dårlige. Således har forskellige rusmidler spillet en afgørende, men forskellig, rolle for rituelle handlinger, og i den samfundsmæssige kontekst i løbet af menneskets historie, og bliver i forskellige religioner og kulturer på differentieret vis anset som henholdsvis positive, delvist tolereret eller anset som synd (Soyka, 2016, s.35). Dette er ikke mindst genspejlet i lovgivningen på området, som desuden kan fungere som direktiv for hvilke rusmidler, der må nydes, og hvilke der er 'dårlige', og derfor ikke må nydes. Nogle må dog nydes, selvom de anses som mere eller mindre dårlige, eksempelvis tobak. Andre må gerne nydes, så længe de udskrives af en læge, men ikke hvis de skaffes ad andre veje. Interessant er i denne sammenhæng, at det ikke nødvendigvis er skadesrisici, der afgør, hvorvidt et stof er illegalt, men det har i stedet kulturelle, historiske og særligt ideologiske grunde (Tiapal & Sanin, 2016, s.68). Betragtes det neurobiologiske niveau, skelner hjernen da også næppe mellem et legalt og et illegalt stof (Soyka, 2016, s.41). At klassificeringen af rusmidler er historisk og kulturelt bestemt, afspejles dog ikke nødvendigvis i talen om dem, hverken i daglig tale eller i professionelle kredse. Således har rusmidler og brugen af dem været behæftet med varierende forestillinger, forklaringer og myter. Iøjnefaldende er, at nævnte gerne præsenteres i form af universalistiske kategoriseringer, eksempelvis af dem som bruger rusmidler, af deres egenskaber, samt af rusmidlernes virkning på mennesker. Udsagn og forståelser som "én gang narkoman, altid narkoman", eller "kun personer med svag viljestyrke, dårlig moral, en sårbar hjerne eller en særlig personlighedsstruktur bliver afhængige", er blot nogle af eksemplerne herpå. På samme måde er der i tidens løb blevet fremsat forskellige modeller om afhængighed særligt i en strid mellem moraliserende- og sygdomsmodeller, men også i form af mere specifikke teorier som eksempelvis selv-medicinerings teori, social indlærings teori eller selv-regulerings teori (EMCDDA, 2013). Allerede i 1804 fastslog Thomas Trotter afhængighed som en sygdom, hvis behandling kræver total abstinens (Schlösser, 1990) og i dag forskes der endda efter et

afhængighedsgen i håb om endelig at kunne forklare, hvorfor nogle mennesker får problemer med rusmidler, mens andre ikke gør.

Nærværende speciale problematiserer individualiserede forståelser af fænomenet stofbrug, både i form af henholdsvis subjektivistiske eller deterministiske forklaringsmodeller. Det antages, at en individualiseret forståelse kan bidrage til stigmatisering, patologisering og marginalisering af personer, der bruger stoffer. Endvidere antages det, at en bestemt forståelse af fænomenet stofbrug står i sammenhæng med formuleringen af bestemte behandlingsmål og -metoder, og spørgsmålet har derfor afgørende implikationer for praksis. For at belyse centrale aspekter af fænomenet vurderes det, at kræve et udgangspunkt, som kan gribe fænomenet både i sin historicitet og samfundsmæssighed, men uden at der indtages et ydre standpunkt, hvor de berørte personers subjektivitet sættes i parentes. Der fremsættes derfor i det følgende et bidrag til en mere nuanceret forståelse af fænomenet, særligt ved at analysere sammenhængen mellem subjektive problemer og livsbetingelser med udgangspunkt i en kritisk psykologisk forståelsesramme som en psykologi fra subjektets standpunkt. Udover et akademisk formål med at bidrage til en mere nuanceret forståelse af fænomenet, og et ønske om at kunne almengøre den nyfundne viden til andre (tilgrænsende) områder, har nærværende speciale et særligt emancipatorisk ærinde. Dermed også især et alment menneskeligt og forandrende samfundsmæssigt formål i en stræben efter forbedring af menneskelig livskvalitet.

Opgaveformulering

Med udgangspunkt i ovenstående ærinde og formål stilles følgende opgaveformulering:

”Hvorledes kan en formulering af fænomenet stofbrug med udgangspunkt i en kritisk psykologisk forståelsesramme bidrage til et opgør med en individualiseret forståelse af stofbrug og dermed bidrage til en mere nuanceret forståelse af fænomenet, samt herigennem medvirke til stofbrugeres personlige og kollektive emancipationsproces?”

Begrebsafklaring

Et *stofrusmiddel* kan efter (Vandreier, 2012, s.36) betegnes som en substans, der af et konkret individ anvendes til forandring af aspekter ved perception, kognition og emotion, som desuden bliver opnået, uden at virke forandrende på de tilgrundliggende livsbetingelser. Nærværende speciale tager særligt udgangspunkt i *problematisk stofbrug*, hvilket her betegnes som et brug af stoffer, der *for den berørte opleves som problematisk*. Hvordan og i hvilke problemstillinger dette udtrykker sig er åbent, og kan kun specificeres i det hvert enkelte tilfælde. Som *stofbruger*

betegnes i nærværende speciale den berørte person, som oplever, et for sig, problematisk stofbrug. Der tilstræbes ingen etikettering eller stigmatisering af de berørte, og betegnelsen anvendes her kun af analytiske årsager for at afgrænse til de personer, som nærværende speciale beskæftiger sig med. Slutteligt kan *emancipation* betegnes som tilstand af frigørelse fra undertrykkelse eller afhængighed. Eksempelvis skelnede Marx mellem *politisk emancipation*, udtrykt i kampen af dårligere stillede samfundsgrupper og befolkningsdele, og *menneskelig emancipation* som den almene befrielse fra herskab og udnyttelse (Kaindl, 2007, s.46). Samtidig kan *emancipation som individuel proces* forstås som at overvinde psykiske, internaliserede herskabsinstanser, ved at begrænse deres betydning for den egne livsførelse, gennem en selvbefrielsesproces (Kaindl, 2007, s.47). Hvordan emancipationsbegrebet konkret afgrænses, og kommer i anvendelse i nærværende speciale, uddybes i de relevante afsnit.

Afgrænsninger

Med udgangspunkt i ovenstående afgrænses der således fra verdenssyn, der opfatter mennesket som betinget, eksempelvis af ydre strukturer, andre individer eller intrapsyriske processer. Samtidig afgrænses der også fra teorier, som forstår mennesket som løsrevet fra betingelser, og hvor menneskelig handling antager karakter af subjektivistisk vilkårlighed. Yderligere afgrænsninger i specialet foretages og foldes ud løbende, særligt i form af begrundelser for tilvalg af teori, metode og empiri i de respektive kapitler herom.

For at begrunde og anskueliggøre valg af en kritisk psykologisk forståelsesramme, kan der tages udgangspunkt Ken Wilbers kvadrantmodel efter Tønnessvang (2004). Wilbers antagelse er, at det kræver en særlig integrativ begrebsramme, for at kunne tilgå fænomeners kompleksitet. Han tager udgangspunkt i en holontænkning, som hævder at hvert fænomen har en inder- og yderside, samt eksisterer i et entals- og flertalsperspektiv. Kendetegnende for holoner er, at de forstås som helheder i sig selv, men samtidig også er del af større helheder, uden at dette bør forveksles med visse former for holismetænkning, hvor ”alting indgår i vilkårlige relationer ” (Tønnessvang, 2004, s.840). Tønnessvang (2004) fremsætter, at det i forhold til psykologisk forskningsmetodik betyder, at ”alle disse sider og manifestationer må tages i betragtning, hvis man vil forstå psykiske fænomener i verden, uden at lave uhensigtsmæssige reduktioner af disses kompleksitet” (Tønnessvang, 2004, s.840). I følge Tønnessvang (2004) danner krydsningerne af holonernes inder- og yderside med deres entals- og flertalsmanifestationer en grundmodel med fire kvadranter. Øverst til venstre er *det subjektive* placeret og dermed særligt førstepersons

perspektivet, intentioner, bevidsthed mm. Nederst til venstre placeres *det intersubjektive*, særligt i form af intentionalitet som deles med andre, kulturspecifikke fortolkningsrammer, sproglig semantik mm. Øverst til højre er *det 'objektive'* placeret og kan beskrives ved adfærd, organismers biologiske udvikling, træk mm. Slutteligt placeres nederst til højre *det 'interobjektive'*, hvilket beskrives ved strukturer, institutionsformer, magtforhold, mm. (Tønnesvang, 2004).

Det kan vurderes, at en kritisk psykologisk forståelsesramme muliggør en forholdsvis nuanceret integration omkring fænomenet, da den berører alle fire kvadranter, og muliggør en sammentænkning af dem. Som en psykologi fra subjektets standpunkt er *det subjektive* særligt repræsenteret. Med det interpersonelles særlige betydning, repræsenterer den også *det intersubjektive*. Ses der på *det 'interobjektive'*, indtager de historiske bestemte objektive betingelser, som subjektet møder i formidlet form, en afgørende plads. *Det 'objektive'* er også repræsenteret i subjektvidenskaben i form af det biologisk-fysiologiske niveau for det psykiskes udvikling. Dog kan denne kvadrant anses at være mindre repræsenteret, og således er eksempelvis stoffers neurokemiske implikationer for mennesker ikke blevet udfoldet i den subjektvidenskabelige forskning.

Specialets udfoldelse og opbygning

Nærværende speciale følger ikke de taksonomiske niveauer i klassisk forstand, og niveauerne afløser derfor ikke hinanden på lineær vis. I stedet kommer de forskellige niveauer til anvendelse løbene, og kan bedre beskrives ved en spiralformet bevægelse som dog stiger mod et samlet højere taksonomisk niveau i løbet af specialets udfoldelse. Der startes med en kontekstualisering af fænomenet stofbrug. Efterfølgende præsenteres specialets videnskabsteoretiske udgangspunkt. Dette fører videre til præsentation af kritisk psykologiske kategorier og løbende refleksioner over deres betydning for fænomenet stofbrug. Herefter følger en præsentation og refleksion over specialets metodologiske udgangspunkter, videnskabelig metode og anvendt empiri. Der følger et kapitel med analyser, refleksioner og diskussioner med henblik på besvarelse af opgaveformuleringen. Herefter udfoldes diskussioner og perspektiverende refleksioner over emancipatorisk praksis, og afsnittet følges af en metarefleksion over eget speciale. Slutteligt konkluderes der i forhold til opgaveformuleringen.

Kontekstualisering af fænomenet

Der kan med udgangspunkt i Vandreier (2012, s.16) pointeres, at både måden hvorpå stoffer indtages, omstændighederne herfor og selve den subjektive oplevede virkning afhænger af den kulturelle funktion af et pågældende stof og dermed den samfundsmæssige omgang med det. Eksempelvis har Erich Wulff påpeget, hvordan stoffer indtager rollen som sydebukke, for at kunne flytte fokus fra samfundsmæssige problemer (Wulff, 1997 i Vandreier, 2012). Ydermere kan lovgivning på rusmiddelområdet anvendes mod særlige grupper af mennesker, hvilket kan få udtryk af en form for klassejustits (Amendt, 2003 i Vandreier, 2012). I dansk kontekst er det eksempelvis ikke svært at forestille sig, at der ikke vil blive anvendt samme grad af repression imod en 'Kokain-afhængig' på Strandvejen, som en 'Crack-afhængig'¹ på Istedgade, for at bruge nogle betegnelser, der antages at repræsentere udbredte samfundsmæssige tankeformer. Selv alkohol, der i Danmark som alment bekendt, har en særlig kulturel betydning, blev så sent som i 1920'ernes USA ulovliggjort under Prohibitionen, hvilket i dag kan synes helt utænkeligt.

Lovgivning

I det følgende præsenteres et historisk oprids over stofbrug i dansk kontekst. Med udgangspunkt i Houborg (2017, s.73-84) kan det vises, hvordan personer, som bruger stoffer, er blevet konstrueret på forskellig vis over tid og hvordan dansk lovgivning har været influeret af hvilke forståelser, der særligt på politisk plan har været dominerende på givne tidspunkter. Houborg (2017) afdækker følgende tre konstruktioner af stofbrugeren som objekt for styring: som syg, som utilpasset grundet sociale problemer og som umoralsk. Således blev der første gang i 1870/1880'erne iværksat reguleringer i Danmark grundet 'stofproblemer' i form af såkaldt kronisk morfisme. Det blev længe anset som et medicinsk problem. I løbet af 1930/1940'erne viste statistikker fra League of Nations, at Danmark havde verdens største forbrug af morfin. Samme tid udviklede der sig en decideret stofscene, og med denne også kriminelle handlinger og et sort stofmarked. Det blev antaget, at problemet havde en social natur. I 1955 blev den første lov om euforiserende stoffer vedtaget i Danmark, og med den, for første gang, en kriminalisering af besiddelsen af illegale stoffer til eget forbrug. Stofbrug blev nu anset som et moralsk problem. 1960/1970'ernes store udbredelse af Cannabis og LSD blandt ungdommen udfordrede tidligere

¹ Crack er rygekocain

opfattelser og forsøg på bekæmpelse af problemet, hvilket førte til en forståelse af stofbrug som et 'normalt socialt problem', der blev anset som et symptom på mere fundamentale problemer i Danmark. Stofferne blev igen afkriminaliseret, og der blev formuleret en ny velfærds- og strafferetspolitik på området. Metadon som substitutionsbehandling blev indført i 1980'erne. Det blev starten på en *harm reduction* tilgang i Danmark, men også endnu et skridt i retning af en medikalisering af stofbehandling. I 2004 skete der en re-kriminalisering af besiddelse af samtlige 'illegale' stoffer, og nul-tolerance blev den nye dominerende tilgang. Stofbrug blev på ny konstrueret som et moralsk problem, og Houborg (2017) taler om en re-moralisering af dansk politik og lovgivning på området. I 2008 blev den første heroin-assisterede terapi lanceret og siden 2012 er fixerum blevet oprettet lovligt som endnu et tiltrængt tiltag i navnet af *harm reduction* (Houborg, 2017, s.73-84).

Ovenstående historiske oprids eksemplificerer, hvordan herskende opfattelser om fænomenet stofbrug, uanset hvor indlysende og selvfølgelige de måtte fremstå, ikke afspejler fænomenets 'sande natur', da det i stedet er socialt konstrueret og kulturelt historisk bestemt.

Udbredelse

Sundhedsstyrelsen har afbildet udbredelsen af eksperimenterende brug af illegale stoffer blandt befolkningen på baggrund af SUSY²undersøgelserne (Sundhedsstyrelsen, 2018). I rapporten konkluderes, at befolkningsgruppen af personer under 35 år (16-34år) konsumerer mest. Således viser det sig, at 45% af denne gruppe har prøvet³ Hash, mens 15% rapporterer et aktuelt brug⁴. 14% af de under 35årige har endvidere prøvet andre stoffer end Hash, mens 4% af dem rapporterer et aktuelt brug af andre stoffer end Hash. Inkluderes det næste alderstrin viser det sig at 44,8% af befolkningen under 45år (16-44år) har prøvet Hash, mens 11% af dem rapporterer et aktuelt brug. Samtidig rapporterer 14,7%, at de har prøvet andre stoffer end Hash, mens 4% rapporterer et aktuelt brug af andre stoffer end Hash. Da udbredelsen af eksperimenterende brug af illegale stoffer var så begrænset i befolkningsgrupper over 44år, blev resultaterne ikke medtaget i rapporten (Sundhedsstyrelsen, 2018). Ovenstående tal viser, at stofbrug ikke er et marginalt fænomen og tallene rejser ikke mindst spørgsmål om, hvorvidt den moraliserende,

² Sundheds- og sygelighedsundersøgelsen

³ = nogensinde

⁴ = seneste år, seneste måned medregnet

repressive politik og lovgivning på området svarer til et samfund, som blandt en bred befolkningsgruppe synes at have en forholdsvis accepterende tilgang til fænomenet.

Videnskabs- og metateori

Med udgangspunkt i Sonne-Ragans (2013, s.17) handler videnskabsteori ikke kun om spørgsmålet om hvad videnskab er, men også om de normer og idealer som den fremsætter for videnskabelig praksis. Dette speciale har sit afsæt i samfundsvidenskaben, hvis erkendelsesinteresse ifølge Habermas (Habermas, 1971 i Sonne-Ragans, 2013, s.111) er frigørende kritisk (emancipatorisk), og tilstræber en bevidstgørelse af undertrykkende forhold og dermed også en forandring af ulighed. Nærværende speciale har som fremhævet et emancipatorisk interesse og formål, hvilket også er afspejlet i teoretiske, metodiske og empiriske afgrænsninger. Det bygger på et dialektisk materialistisk udgangspunkt, og herunder teoridannelse der udspringer fra den kulturhistoriske skole. Materialismen beskriver både det synspunkt, at verden eksisterer uafhængigt af subjektet - den er materiel, og at subjektet kan erkende den (Christensen, 2003; Sonne-Ragans, 2013). Samtidig beskriver dialektikken det synspunkt, at verden består af ”dynamiske, modsætningsfyldte og samvirkende strukturer, der påvirker og påvirkes af hinanden” (Sonne-Ragans, 2013, s.225). Dette vil sige, at subjektet i dialektisk materialisme både ses som produkt af betingelserne, samtidig med at det selv er med til at producere disse. Sagt med Holzkamps (1985) formulering beskrives forholdet mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemthed. Fokus på vekselvirkningen har den (positive) konsekvens for nærværende speciales genstand, at den hverken fremstår som determineret af strukturer/betingelser, eller forstås som løsrevet fra de objektive historisk bestemte betingelser.

Den kulturhistoriske skole

Den kulturhistoriske skole blev grundlagt i 1920'erne af L.S Vygotskij og senere videreudviklet af hans elever A.R. Luria og A.N. Leontjev (Karpatschov, 2002). Ifølge Petrovskij (1987) udviklede den sig som modpol til den herskende reaktionære borgerlige psykologi og dermed ”i en kamp for en marxistisk, dialektisk-materialistisk opfattelse af sin genstand” Petrovskij (1987, s.70). Med udgangspunkt i Petrovskij (1987) blev særligt dybdepsykologien og behaviorismen regnet til den borgerlige psykologi, der på hver deres måde blev kritiseret for at opfatte mennesket som betinget. I stedet opfattes det psykiske i den kulturhistoriske skole som en

subjektiv genspejling af den objektive verden og psykologiens opgave bliver at afklare den rolle, som det psykiske spiller i menneskets virksomhed og udvikling. Bevidstheden forstås da ifølge Petrovskij (1987) efter Marx, som et samfundsmæssigt produkt:

”For den menneskelige hjerne er den ydre verden ikke udelukkende biologisk miljø (...), men en verden af fænomener og genstande, som er skabt af mennesker i løbet af den samfundsmæssige udvikling. I den kultur, der har udviklet sig i løbet af menneskets historie, ligger rødderne til hvert enkelt menneskes psykiske udvikling helt fra de første skridt i dets liv.” (Petrovskij, 1987, s.53)

Kritisk psykologi (KP)

Forståelse af viden, kritik og videnskab

Kritisk psykologi, som den blev udviklet omkring særligt Berlin og København, bør med udgangspunkt i Klaus Holzkamp (1985) og Morus Markard (2016) ikke forstås som egentlig skoledannelse, enkeltteori eller teoriretning, men snare som forståelsesramme, der med sit særlige bidrag på kategorialt plan, muliggør specielle måder at gå til fænomener i verden på. Holzkamp (1985, 1997, 2005) formulerer en lignende kritik af den traditionelle, borgerlige psykologi, som hans forgængere fra den kulturhistoriske skole har fremsat. Som Markard (2016, s.15) skriver, har 'kritik' her en specifik betydning og forbindelse til videnskabs- og samfundskritik (Markard, 2016, s.19). For Holzkamp (1997) er videnskab da også, ”ein prinzipielles Gegen-den-Strom-Schwimmen” (s.349). Han uddyber, at det handler om at gå imod strømmen af ens egne fordomme, men også i forhold til det borgerlige samfund at gå imod tendensen til at lade sig korrumpere af de herskende kræfter. Disse har således, ifølge Holzkamp (1997), noget imod de erkendelser, som måtte blive fremsat, og som truer deres 'krav' på magt. Videnskab bliver på den måde både en kritik og en selvkritik (Schraube, 2017). Derfor er også en sandhed, som må påtvinges andre, ifølge Osterkamp (1996 i Holzkamp, 1997, s.14) ingen sandhed, men et misbrug af kravet på sandhed til sikring af de herskendes interesser.

Holzkamp (1985) kritiserer den traditionelle psykologi for opfattelsen af mennesket som ahistorisk (Holzkamp, 2017/1972) og betinget af enten dets umiddelbare omverden, andre individer, intrapsyke processer mm. Dette leder videre til hans kritik af særligt statistisk-eksperimentelle metoder, der, som Holzkamp (1985, s.529) skriver, bygger på en betingethedsmodel, hvor individet, grundet forskerens kontrol af betingelserne, netop kun har mulighed for at handle betinget under fremmedsatte betingelser. KP er en subjektvidenskab, det vil sige en videnskab der tager udgangspunkt i subjektets standpunkt (Holzkamp, 2016), og den

ønsker at bedrive videnskab *for* og *med*, men ikke *om* de berørte subjekter (Schraube, 2017). Den opfatter derfor også i en forskningssituation 'forsøgspersonen' som et subjekt (Markard, 2016, s.38/46). Denne pointe bliver uddybet i metodekapitlet.

Holzcamp (2005) kritiserer derudover at subjektet i den borgerlige psykologi højst ses som betinget af samfundet. Således er den dialektisk materialistiske præmis, at subjektet netop også selv producerer de betingelser, det lever under, ikke medtænkt. Ovenstående peger på det som Holzcamp (2005), med henvisning til Leontjev, kalder *umiddelbarhedspostulatet*. Nemlig det forhold at menneskers adfærd opfattes som umiddelbart afhængig af deres omverdensbetingelser, uden at de selv ses som producenter heraf (Holzcamp, 2005, s.8).

Kategoriernes (videnskabsteoretiske) betydning

Holzcamp (1985, s.27-28) understreger, at det kritisk psykologiske bidrag især findes på et kategorialt plan. Kategorier skal forstås som de grundbegreber, som (her) psykologien bruger til at afgrænse sin genstand. Disse bygger på bestemte videnskabelige forestillinger om hvordan videnskab kan bedrives for at kunne gribe genstanden adækvat, og de har derfor konsekvenser for metodologi og teori. På den måde er de også bestemmende for, hvad der overhovedet kan opfattes ved den empiriske virkelighed (Markard, 2017). Holzcamp (2005) kritiserer i denne sammenhæng den traditionelle psykologi for ikke at tage højde for eller at have undersøgt ophavet af disse grundbegreber, og at de i stedet blot anvendes og tages for givet, uden at de undersøges i forhold til deres genstandsadækvathed og dermed betydning for deres vidensproduktion. For at undersøge kategoriernes videnskabelige holdbarhed genoptager KP, i følge Holzcamp (1985, s.47) og Markard (2016, s.107), Leontjevs udgangspunkt i den historisk-empiriske metode i form af *kategorialanalysen* og fører denne videre. KP har derigennem udviklet et kategorisystem på baggrund af den fylogenetiske udvikling og uddifferentiering af psyken og dens egenskaber (Kaindl, 2017, s.80) frem til den historiske samfundsmæssige udvikling (Markard, 2016, s.144). Slutteligt skal det bemærkes, at kategorier må skelnes fra såkaldte enkeltteorier, som er formuleret på baggrund af en given kategori. Det gælder derfor at problemer på enkeltteoretisk niveau først kan blive løst eller i det mindste forstået, når deres sammenhæng med deres kategori, som de blev formuleret ud fra, bliver tydelig (Markard, 2016, s.104). Det er særligt gennem sit kategorisystem at KP skelner sig fra, og kan ses som en videreudvikling af den kulturhistoriske skole.

Begrundelse for af valg af forståelsesramme

Som Holzkamp (1995, s.25) understreger, foregår kritikken af den traditionelle psykologi ikke kun på et enkeltteoretisk niveau, men den har også en politisk side i form af en kritik af psykologien som herskabs- og tilpasningsvidenskab. Dette er især en kritik af en psykologisering af samfundsmæssige modsætninger, som i tråd med nærværende speciale kan videreføres som kritik af en individualiseret problemforståelse.

KP vil med udgangspunkt i Osterkamp (1996 i Holzkamp, 1997, s.15) stræbe efter, ikke at normalisere fremmedbestemtheden af den individuelle eksistens, men at overvinde den og starte med overhovedet at sætte den på tale. KP ønsker heller ikke primært at levere løsninger på allerede definerede problemer (Osterkamp, 2017). I stedet stiller den kategorier til rådighed, så enhver kan reformulere sine hver egne problemstillinger på en måde, hvor de egentlige årsager ikke skjules gennem individualiseret problemforståelse og 'psykologiserede' samfundsmæssige modsætninger, men hvor de kan betragtes på en ny måde, hvor overvindelsen af dem perspektivisk bliver mulig. Den tvang, der ligger bag de tilsyneladende selvfølgheder, bliver erfaret i det øjeblik den forsøges overskredet, og modstand mod de mange forskellige normeringer og disciplineringer er derfor et afgørende middel til at opnå indsigt med udgangspunkt i KP (Osterkamp, 1996 i Holzkamp, 1997).

KP er derfor, grundet sit emancipatoriske ærinde, netop adækvat til min selvsamme interesse, her særligt på rusmiddelområdet. Samtidig har KP udviklet et kategorialt begrebsapparat og teorisystem, som netop i kraft af sig selv muliggør at (re-)formulere og nuancere en forståelse af stofbrug, i forhold til udbredte opfattelser af fænomenet, som jeg er stødt på. Jeg tillader mig derfor at skrive et speciale på stofbrugeres vegne som et bidrag til deres emancipationsproces. Jeg ønsker dermed at skrive *til* og *for*, men ikke *om* dem.

Jeg har med dette speciale ikke til hensigt at påtvinge andre mine holdninger, fordømme personer, som arbejder ud fra en anden opfattelse af genstanden eller på andre måder hæve mig over de berørte, som dette speciale tager udgangspunkt i. Ellers ville jeg heller ikke selv kunne stå inde for at kalde dette foretagende et bidrag til stofbrugeres individuelle og kollektive emancipationsproces. Sagt på en anden måde: "En kritisk psykologi vil og kan ikke fortælle

mennesker, hvordan de skal leve, fordi emancipation ikke kan tænkes som en fremmedsat norm eller normering” (Markard, 2006, s.448)⁵.

Kritisk Psykologiske kategorier og begreber

Et væsentligt moment i KP er menneskets *samfundsmæssige natur/samfundsmæssighed*, hvilket vil sige, at dets eksistens er samfundsmæssigt formidlet (Holzkamp, 1985; Kaindl, 2017). Dette peger tilbage på Marx’ (Marx, 1858, s.91 i Siegel, 2017, s.103) pointe om at, netop fordi samfundet er menneskets virkelighed, kan mennesket også kun forstås med udgangspunkt i dets samfundsmæssige praksis. Det er samfundsmæssigt i sit væsen. Mennesket befinder sig således i en *mulighedsrelation* til den samfundsmæssige realitet, hvor menneskelig handlen udgøres af en realisering af *handlemuligheder*, hvilke det altid kan *forholde sig bevidst* til (Holzkamp, 1985). Det samfundsmæssige liv rummer dog flere tanke- og handlemuligheder, end én person selv ville kunne tænke eller realisere. Denne ansamling af handle- og tankemuligheder indeholder i sin helhed totalsamfundsmæssige handlenødvendigheder betegnet *betydningsstrukturer* (Markard, 2016, s.161). I summen skal bestemte ting gøres, for at samfundet kan reproducere. Hvem der dog gør disse ting er ikke determineret men formidlet, og optræder for subjektet derfor blot som muligheder (Kaindl, 2017, s.83). Kaindl (2017, s.82) understreger, at der på trods heraf kan opstå forskellige former for ’tvang’, ud fra den måde som samfundet er organiseret på. Dette er dog et spørgsmål om magt, fordeling, osv. Derudover står subjektet aldrig direkte overfor de *totalsamfundsmæssige betingelser*, men møder dem i formidlet form gennem sin historisk bestemte *livssituation* (Lebenslage) og *position* (Holzkamp, 1985, s.241). Livssituationen betegner det udsnit af samfundet, som den berørte har at gøre med og kommer i kontakt med i sin livsførelse, og inkluderer positionen (Meretz, 2012, s.144), hvilken kan beskrives som den sociale position formidlet af arbejdsdelingen i samfundet (Holzkamp, 1985, s.196). Kategorien *livsbetingelser* dækker både over de objektive historisk bestemte samfundsmæssige betingelser, samt den berørtes *personale betingelser*. Det er betingelsernes fænomenele aspekt, der henvises til. Det vil sige, hvordan de fremstår som den berørtes situation, hendes egenskaber og evner,

⁵ Min oversættelse

forhold til fortid og fremtid osv. Betingelserne er derfor ikke i sig selv bestemmende for menneskelig befindende/handleevne (Holzkamp, 1985, s.353). Endvidere har betingelser bestemte *betydninger* for subjektet. Disse betydninger skal forstås som (kognitive) handlemuligheder, der er givet individet (Markard, 2016, s.162), og som det kan forholde bevidst til (Holzkamp, 1997, s.395). På den måde er de formidlede, de er historiske (Kaindl, 2017, s. 83).

Kaindl (2017, s.84) skriver, at *præmisser* kan forstås som det udsnit af betydningerne som subjektet har adgang til. Dette gælder både i forhold til hendes rent fysiske lokalitet, men også især med hvilken subjektiv historie, med hvilke interesser og med hvilke behov hun ser på disse handlemuligheder. Kategorien præmisser er derfor afgørende til at forstå, hvorfor nogle bestemte handlemuligheder altså forekommer personen som relevante, det vil sige opleves som handlemuligheder, mens andre opleves som handlebegrænsninger (Markard, 2016, s.172). Derfor kan kun subjektet selv vide, hvilke præmisser der lå til grunde for en given handling (Sanin, 2015, s.138). Med udgangspunkt i Holzkamp (1985) gælder det, at menneskelig handling aldrig er vilkårlig subjektivistisk eller determineret, men må forstås som begrundet i livsbetingelser, og derfor er også den frieste handling en begrundet handling. *Grunde* og *betingelser* står derfor ikke overfor hinanden, men danner en *begrundelsessammenhæng*. Det gælder endvidere, at en handling, der er udført bevidst og begrundet, er en subjektiv *funktional*⁶ handling for de berørte (Holzkamp, 1985). De *subjektive handlegrunde* må forstås i sammenhæng med præmisser. Præmisserne kan derfor udbydes til subjektets personale livsbetingelser, sådan som hun oplever dem i forhold til hendes livssituation og position, og gør dem til grundlag for hendes handlegrunde (Meretz, 2012, s.89). Dette kan dog også gøres ubevidst (Sanin, 2015, s.137). I nærværende speciale kan fænomenet stofbrug, med udgangspunkt i ovenstående, forstås som en begrundet handling.

Det gælder desuden, at eftersom grunde og handlinger er formidlet af betingelser og betydninger, kan der ikke opstilles umiddelbare årsags-virkningsforklaringer mellem grunde og handlinger (Markard, 2016). Kaindl (2017, s.85) tilføjer at handlegrunde ikke umiddelbart kan 'ses' udefra, da fremhævelsen af de *subjektive præmisser* netop er formidlet gennem behov og interesser, også ubevidste, selvbeskyttende eller fysiologiske-kropslige. *Handlegrunde* er ifølge Holzkamp

⁶ Fra tysk funktional. Kan ikke sidestilles med det danske 'funktionelt', der ville virke for instrumentelt

(1985) dog altid potentielt forståelige for den berørte eller udenforstående. Dette muliggør deres almengørelse, og de er dermed subjektive-intersubjektive handlegrunde. En uforståelighed er derfor et spørgsmål, om at præmisserne, ud fra hvilke begrundetheden af handlingen ville fremgå, ikke er tydelige. Slutteligt fremsætter Holzkamp (1985, s.350), at et subjekt godt nok kan handle i modsætning til sine objektive livsinteresser, men at hun aldrig kan handle i modsætning til sine menneskelige behov og livsinteresser, som hun oplever dem i situationen. På den måde kan hun ikke skade sig selv bevidst (Holzkamp, 1985).

Handleevne

Kategorien *handleevne* er central i KP, og dækker med Holzkamps (1985, s.241) ord, over den rådighed som subjektet har over hendes egne livsbetingelser under deltagelsen i rådigheden over den samfundsmæssige proces. Den beskriver dermed det relative forhold mellem handlemuligheder og -begrænsninger, og er aldrig fraværende, da dette ifølge Holzkamp (1985) ville medføre en ikke-menneskelig eksistens. Selv i den mest undertrykte situation har mennesket en mulighedsrelation til verden, nemlig at kunne handle sådan, handle anderledes eller helt undlade at handle (Holzkamp, 1985). Holzkamp (1985) differentierer kategorien i henholdsvis den *almengjorte*⁷ og den *restriktive handleevne*, som han henviser til som den *dobbelte mulighed*. Denne differentiering er dog udelukkende tænkt som analysekategori til analysen af subjektive handlegrunde, men aldrig som normativ kategorisering af tilpasset overfor ikke-tilpasset handling (Holzkamp, 1985). KP har således fremsat kategorier til at kunne tydeliggøre, og dermed også at kunne ændre modsætningsfuldheden, som subjekter lever under og de psykiske problemstillinger, der kan opstå i forbindelse hermed (Kaindl, 2017, s.91). På den måde kan de anvendes til at kunne opklare/belyse sin hver enkelte konkrete situation, hvilket betegnes som *Selbstklärung*⁸.

⁷ Også oversat til generaliseret handleevne

⁸ Klärung kan betyde klaring, opklaring, afklaring, men Selbstklärung dækker over selve analysen af den egne situation, hvorigennem modsætningsfuldheder kan blive tydelige og dermed overvindbare i perspektivist forstand

Restriktiv handleevne

Med udgangspunkt i Holzkamp (1985) og Markard (2016) kan *restriktiv handleevne* beskrives som det, under de bestående betingelser, at være rettet mod overvindelse af en given aktuel indskrænkning eller trussel imod handleevnen. Herigennem opnås vinding/sikring af restriktiv handleevne gennem anerkendelse af herskende magtforhold (Holzkamp, 1985, s.376). Ved at handle under betingelserne affinder subjektet sig dog også med dem, og giver bevidst afkald på at opnå mere rådighed over betingelserne til at kunne forbedre fremtidig livskvalitet. Dette kan begrundes ud fra frygten for, gennem forsøget på rådighedsudvidelse, at miste den nuværende relative grad af handleevne og derved at 'falde hen' til en større grad af fremmedbestemthed (Holzkamp, 1985, s.372). Holzkamp (1997, s.398) understreger dog, at der må skelnes mellem taktik og resignation i forhold til restriktiv handleevne. Der opstår herved et paradoks: ved kortsigtet at vinde/sikre sin handleevne relativt, formindskes langsigtet handleevne gradvist. Personen må udsætte sig selv for undertrykkelsesforholdene, og ved at arrangere sig med de herskende, deltager den berørte i sin egen undertrykkelse, og reproducerer og styrker derigennem i sidste ende de magtforhold og betingelser, som personen til at begynde med følte sig 'truet af' (Holzkamp, 1985, s.377). Da subjektet, som anført, ikke bevidst kan skade sig selv, må dette selvfjendskab ved den restriktive handleevne være umiddelbart ubevidst for subjektet i situationen⁹(Holzkamp, 1985, s.381).

Almengjort handleevne

Almengjort handleevne handler derimod, med udgangspunkt i Holzkamp (1985) og Markard (2016), om at udvide rådigheden over betingelserne ved at overskride de handlebegrænsninger der måtte stå i vejen herfor. Dette er dog kun subjektivt begrundet/funktionalt, hvis subjektet netop kan 'afværge' eksistenstruslen enten på et individuelt eller almengjort niveau gennem sammenslutning i umiddelbar Kooperation til en overindividuel modkraft, der kan ophæve truslen mod den individuelle eksistens. På den måde er den udtryk for fælles udvidelse af rådigheden over livsbetingelserne i en almen interesse om af øge menneskelig livskvalitet (Holzkamp, 1985, s.374). Kategorien understreger således det interpersonelles afgørende betydning i KP, og fremmedbestemthed af individuel eksistens kommer primært til udtryk

⁹ Må ikke forveksles med et psykoanalytisk begreb om det underbevidste (Holzkamp, 1985, s.381)

igennem afgrænsningen fra eller hævelse over andre til sikring af egne interesser (Osterkamp, 2017, s.36). Det skal dog med udgangspunkt i Kaindl (2017, s.89) specificeres, at der under forhold, som er bestemt af konkurrence og herskab, ikke kan være en ren almengjort handleevne, men kun handlemuligheder, der går i retning heraf.

Psykiske funktionsaspekter ved handleevnen

Holzcamp (1985, s.368) tilføjer et yderligere niveau i analysen af modsætningsfyldte fremtrædelsesformer af subjektiv befindende/handleevne under de historisk bestemte livssituations- og positionsspecifikke livsbetingelser. Disse kan differentieres som *psykiske funktionsaspekter* ved henholdsvis rettedhed mod at udvide rådigheden over betingelserne under almengjort handleevne eller vinding/sikring af restriktiv handleevne (Holzkamp, 1985, s.368). Der må i KP altid tages udgangspunkt i det konkrete berørte subjekts *mulighedsrum* for at kunne gribe disse psykiske funktionsaspekter (Holzkamp, 1985). Der gennemføres i kommende analysekapitel analyser med udgangspunkt i ovenstående differentieringer, for at give et mere begrundet indblik i, hvorfor det for et givent subjekt er mere funktionalt at handle på den ene måde men ikke den anden måde i en given situation. Da analyserne ikke kan gennemføres sammen med den berørte, kan de kun gennemføres så vidt, som den anvendte empiri gengiver subjektets standpunkt udførligt nok til at kunne foretage pågældende analyser. Hvor dette ikke er muligt, antager analyserne en særlig åben og refleksiv karakter, uden at der tilstræbes tolkning på det berørte subjekts vegne.

Kognition

Kognitivt aspekt ved restriktiv handleevne – tyden

Det første individuelle erkendelsesaspekt omhandler tænkningen, og Holzcamp (1985) skelner mellem at *tyde* og at *begribe*. *Tyden* kan forstås som hverdagslivets måde at tænke på, hvor der drages umiddelbare årsagssammenhænge mellem overfladiske betingelser (Holzkamp, 2005), da den umiddelbare livssituation opfattes, som var den hele virkeligheden (Holzkamp, 1985, s.388). Holzcamp (1985) skriver, at tænkningen under restriktiv handleevne er forkortet i forhold til den dobbelte mulighed, sådan at alternativet, nemlig deltagelse i den samfundsmæssige rådighed over betingelserne bliver 'gjort usynlig' allerede gennem selve den tydende tænkemådes struktur. Dette betyder, at de modsætnings-, 'afhængigheds-' og/eller undertrykkelsesforhold,

som subjektet oplever i sin umiddelbare livspraksis, for subjektet kun opfattes og reproduceres som modsætningsforhold inden for subjektets eget reproduktionsområde og de dertilhørende handlemuligheder. Løsningsmulighederne for disse umiddelbare problematikker fremstår for subjektet derfor også kun til at kunne gennemføres indenfor hendes umiddelbare livspraksis (Holzkamp, 1985, s.387). Ved den tydende tænkemåde findes der derfor kun individuelt opståede og også kun individuelt løselige modsætningsforhold/problemer. Denne pointe er særlig relevant i forhold til nærværende speciales problematisering af individualiserende forståelser af stofbrug, og vil blive uddybet yderligere i analysekapitlet.

Med Markards (2016, s.204) ord opfattes det umiddelbare som det hele og det kapitalistiske samfund som det almene. Dette betyder også, at da den totalsamfundsmæssige formidlethed af den individuelle eksistens bliver sat i parentes, bliver den samfundsmæssige realitet derfor ifølge Holzkamp (1985, s.389) reproduceret fra et standpunkt udenfor. Han forklarer, at dette medfører en individualiserende måde at tænke på, hvor subjektet opfatter problemer, modsætningsforhold etc., som noget, der kun sker for hende, og derfor kun findes og kan løses inden for hendes individuelle tænkning. Derudover tages normer for givne og naturlige, og modsætningsforhold forklares kun ud fra sig selv og lægges den berørte moralsk til last ved den tydende tænkemåde (Holzkamp, 1985). Holzkamp (1985, s.391) pointerer, at individualiseringstendensen, og dermed udelukkelsen fra kooperativ mulighedsudvidelse, medfører at subjektet må inderliggøre samfundsmæssige modsætnings- og undertrykkelsesforhold, hvorved de af subjektet kun tænkes som psykiske mystifikationer 'inde i subjektet'.

Kognitivt aspekt ved almengjort handleevne – begriben

Den *begribende* tænkemåde derimod skal ikke forstås som direkte modsætning til den tydende. Som Holzkamp (1985, s.394) pointerer, må den begribende tænkemåde indbefatte den tydende, da subjektet først må kunne opretholde sin væren på et 'menneskeligt' niveau i sin umiddelbare livspraksis som forudsætning for rettedhed mod kollektiv udvidelse af betingelsesrådheden. Dette betyder således i det borgerlige samfund, at den berørte tilegner sig de objektive 'tilsyneladenheder' (Scheinhaftigkeiten) af det kapitalistiske reproduktions- samt produktionsområde. I den begribende tænkemåde kan 'tilsyneladenheder' ikke afskaffes, men de kan erkendes, som det de netop er, og de bliver dermed 'af-naturaliseret', og kan da opfattes som samfundsmæssigt-historisk udviklet og dermed som foranderlige (Holzkamp, 1985, s.395). Det skal i denne sammenhæng understreges, at den begribende tænkemåde ikke skal opfattes som det

optimale niveau af tænkning, som kan opnås endeligt. I stedet må det forstås som et kognitivt aspekt, som er relativt til subjektets historisk bestemte mulighedsrum (Holzkamp, 1985, s.395). At *tyde* eller at *begribe* skal således kun forstås som retningsbestemmelser af tænkningen, og den dobbelte mulighed træder, som anført, frem for subjektet på ny i hver situation, hvor den subjektive nødvendighed af at overvinde truslen mod handleevnen opstår (Holzkamp, 1985, s.396). Holzkamp (1985, s.397) understreger dog, at det at tænke begribende ikke er det nærliggende alternativ. Under borgerlige klasseforhold er det (ideologisk) nærliggende således at indrette sig under 'afhængigheden' og dermed restriktiv handleevne i form af arrangement med de herskende i et forsøg på at få del i deres magt.

Hvis subjektet dog gradvist bliver bevidst om det selvfjendskab, der ligger i hendes hidtidige handlen, og gør det i perspektivet om overvindelse heraf, vil hun også sjældnere have 'behov for', på en individualiserende måde, at give sig selv eller hendes umiddelbare interaktionspartnere skylden for reale indskrænkninger, 'afhængigheder' og undertrykkelsesforhold. Det bliver muligt for hende at kunne erkende det almene i det særlige ved hendes befindende af hendes individuelle livspraksis, og det bliver muligt at overvinde isolationen gennem erfaringen af forbundetheden med alle mennesker (Holzkamp, 1985, s.398). Denne pointe videreføres særligt i forbindelse med emancipationsbegrebet i diskussionskapitlet. Ovenstående peger på, at det for et givent subjekt, som eksempelvis stræber efter at udvide sin handleevne og dermed rådigheden over betingelserne, kræver at kunne 'gennemskue' den samfundsmæssige formidlet af sin eksistens. Dette er særlig relevant i forhold til nærværende speciale, da det her antages, at denne form for analyse og belysning af personers oplevede problemstillinger ikke er særlig udbredt i behandlingspraksis.

Emotionalitet

Emotionelt aspekt ved restriktiv handleevne – inderliggjort emotionalitet

Det næste delaspekt af det psykiske funktionsaspekt af handleevnen er ifølge Holzkamp (1985; 2005) *emotionaliteten*, som han definerer som 'den subjektive vurdering af totalsituationen', hvor det egne befindende er målestok. Han uddyber, at det subjektive *befindende* (*Befindlichkeit*) af restriktiv handleevne kan karakteriseres, ved den væsentlige forskel der opstår mellem

kognitiv og emotionel 'virkelighedsopfattelse'¹⁰. Således ville det kognitive 'bevis' på den restriktive handleevnes funktionalitet medføre et vedvarende ubehag og utilfredshed hos subjektet, hvorigennem hun netop ville sætte spørgsmålstejn ved begrundetheden af de egne handlinger (Holzkamp, 1985, s.403). Dette gælder, da den berørte har muligheden for, gennem bevidst at forholde sig, at kunne 'afkode' den erkendelsesledende funktion af sin emotionalitet (Holzkamp, 1985, s.404). Heraf følger, ifølge Holzkamp (1985, s.404), at der ligger en indre 'trussel' i emotionaliteten i den tydende tænkemåde, da den emotionelle vurdering af modsætningsforholdene i 'selvfjendskabet' netop også medfører 'handleberedskab' imod de på det tidspunkt herskende indskrænkende og undertrykkende instanser. Det bliver derfor afgørende at holde den reelle sammenhæng mellem det emotionelle ubehag og de objektive samfundsmæssige betingelser ubevidst (Holzkamp, 1985, s.404). Som Holzkamp (1985, s.404) skriver, resulterer det, gennem den subjektive miskendelse af emotionalitetens reale karakter som handleberedskab, i en tilsyneladende *inderliggørelse af emotionaliteten*, som en fra de reale livsbetingelser isoleret, blot subjektiv tilstand af det respektive enkelte individ. Følelserne bliver underlagt individualiseringstendensen af den tydende tænkemåde (Holzkamp, 1985, s.406), og får derfor en vis form for tilsyneladende 'mørke' og uklarhed eller grundløshed, fordi det, som de virkelig fortæller om individets livsbetingelser, bliver holdt ubevidst (Holzkamp, 1985, s.404).

Ovenstående kan tænkes at pege på, hvorfor en stofbruger måske kan opleve, at hun konstant føler nogle bestemte, (negative) følelser, som hun ikke umiddelbart kan begrunde, og som hun måske netop derfor tilskriver sit brug af stoffer.

Emotionelt aspekt ved almengjort handleevne

Holzkamp (1985) beskriver det *emotionelle aspekt ved almengjort handleevne* indenfor rammen af den begribende tænkemåde, som det at kunne gennemtrænge umiddelbarheden eller den blotte 'inderliggørelse' af emotionaliteten ved bevidst at forholde sig og derigennem at kunne fremhæve de reale livs- og undertrykkelsesbetingelser for sig. Herigennem genvindes emotionaliteten som erkendelsesgrundlag, og den muliggør registrering af subjektive handlenødvendigheder i retning af kollektiv betingelsesudvidelse, som ligger i de emotionelle

¹⁰ Realitätsbezug

vurderinger (Holzkamp, 1985, s.410). Slutteligt understreger Holzkamp (1985, s.410) at også denne almengjorte ophævelse af emotionel 'umiddelbarhed' kun kan opfattes som retningsbestemmende i det subjektive mulighedsrum af den berørte. Det er dermed ikke automatisk givet, at 'ophævelsen' i sig selv fører til, at stræben efter almengjort handleevne er subjektivt funktionalt i situationen. I forhold til stofbrug kan der eksempelvis reflekteres over, at det ikke umiddelbart fører til et ophør med at bruge, selvom subjektet har gennemskuet formidletheden af hendes eksistens med de samfundsmæssige betingelser og hun derfor begriber, at hendes befindende overordnet ville kunne ændre sig gennem en forandring af betingelserne. Det kan da også antages, at det ikke umiddelbart er givet, at hun er interesseret i at den nuværende særlige funktionalitet af stofbruget bliver forandret.

Motivation

Motivationsmæssigt aspekt ved restriktiv handleevne – inderliggjort motivation og indre tvang

Holzkamp (1985) fremsætter også motivation som et psykisk aspekt ved den subjektive befindende/handleevne. Han pointerer, at subjektet ikke umiddelbart vil sætte spørgsmålstejn ved den pågældende givne eller manglende motivation, som hun kunne opleve i forhold til at realisere et mål, så længe hun føler sig handleedygtig (Holzkamp, 1985, s.411). Det er således først i det øjeblik, hvor samfundsmæssige indskrænkninger/undertrykkelsesforhold slår igennem på hendes livspraksis/befindende, at der kan opstå en subjektiv '*motivationsproblematik*' for hende. Holzkamp (1985, s.412) uddyber, at der under en restriktiv handleevne må ske en 'borteliminering' af de samfundsmæssige indskrænkninger eller undertrykkelsesforhold, som subjektet oplever i sin livspraksis, og som der opstår en *objektiv handletvang* ud fra. Ifølge Holzkamp (1985, s.412) opfattes '*motivationsproblematikken*' i så fald af subjektet som om den udelukkende opstår i hendes umiddelbare livspraksis, og at den derfor også kun er blot individuelt løselig. Dette forstærkes af det forhold, at det i den tydende tænke måde ikke fører til indsigt i den objektive tvang, der ligger i de samfundsmæssige betingelser, at hun kommer til at opleve åbenlyse tilbageslag og en oplevelse af nederlag, fordi hun er blevet 'vildledt' i sit målvalg, og har forsømt sine egne interesser. I stedet bliver de oplevede tilbageslag individualiseret og tilskrevet hendes egen uduelighed, andres ondskab, personligt uheld eller de andres held etc. (Holzkamp, 1985, s.412). Holzkamp (1985, s.413) tilføjer, at subjektet må *inderliggøre tvangen*, for ikke at blive bevidst om tvangens oprindelse i magtforholdene. Der opstår en fiktion af frivillighed, en pseudomotivation.

Motivationsmæssigt aspekt ved almengjort handleevne

Holzkamp (1985, s.414) nævner i forbindelse *med almengjort motivation* den motivationsmodsatning, som opstår mellem anticiperet fremtidig udvidelse af almen/egen livskvalitet og de anticiperede anstrengelser og risici på vejen derhen i form af anticiperet eksistenstrussel gennem magtinstanser (Holzkamp, 1985, s.300/414). Holzkamp (1985, s.414) fremhæver, at muligheden for at kunne *handle motiveret* på trods for anticiperet trussel gennem magtinstanserne er tilstede grundet den overindividuelle karakter af den her tilstræbte betingelsesrådighed, hvor individer slutter sig sammen under almene mål, og danner en modkraft, hvorigennem den enkeltes udsathed under herskabsforholdene bliver reduceret. Han tilføjer, at der kan opstå uundgåelige kortvarigt påtvungne handlinger under almengjort handleevne, men at de er ophævet i det langvarige perspektiv af den motiverede kamp mod de forhold ud fra hvilke en sådan tvang kan opstå (Holzkamp, 1985, s.414).

Ovenstående har særlig relevans for nærværende speciale. Kategorien motivation er ofte omtalt på rusmiddelområdet. Der anvendes i behandlingspraksis eksempelvis særlige metoder til at fremme behandlingsmotivation. Dette kan med udgangspunkt i KP dog problematiseres, da motivation her netop ikke forstås som noget 'inde i subjektet', som det har eller ikke har mere eller mindre af. Det anses derfor også i nærværende speciale som problematisk, at ikke færdiggjort behandling eller generel afvisning af tilbud om behandling på det givne tidspunkt forklares ved den berørtes manglende motivation herfor. Dette ville være udtryk for et individualiseret motivationsbegreb, som ikke muliggør at forstå subjektive handlegrunde som begrundet i livsbetingelser. På samme måde anses det også, i overensstemmelse med Sanin (2015, s.136), som problematisk at tilskrive 'mislykket' behandling personens 'magtfulde' afhængighed.

Daglig livsførelse

Livsførelse handler overordnet om, hvordan en person formår at integrere det, der er nødvendigt og betydningsfuldt, i et for hende, overkommeligt hverdagsliv (Holzkamp, 2016). Højholt & Schraube (2016) fremhæver at det, ved at tage udgangspunkt i begrebet om livsførelse, bliver muligt bedre at forstå de modsætningsforhold som subjektet møder, og "it brings our analyses closer to what it means and takes to be a subject living in a society" (Dreier, 2016, s.17).

Livsførelsen er ifølge Osterkamp (2016, s.11) samfundsmæssigt formidlet, og danner grundlaget eller rammen for subjektet, hvorudfra hun forholder sig til de konkrete krav, forpligtelser, etc. som hun møder. Som Dreier (2016, s.29) fremhæver, har det neoliberale arrangement af modsætninger også en indflydelse på et subjekts daglige livsførelse. Særligt det forhold at hun på den ene side bliver holdt ansvarlig for hendes liv på en individualiseret måde (dette knytter an til nævnte problematiseringer af et individualiseret syn) og samtidig bliver kontrolleret 'oppe fra'.

Menneskers *daglige livsførelse* er med udgangspunkt i Dreier (2013; 2016) arrangeret på en sådan måde, at deltagerne (de berørte subjekter), når de arrangerer deres aktiviteter i forhold til deres betingelser, tager del i mange forskellige sociale praksisser ved at bevæge sig ind og ud af de kontekster, som disse praksisser finder sted i, i løbet af en cyklisk dag-nat rytme. De sociale praksisser i de forskellige kontekster er forbundet gennem en social struktur af praksisser. Forskellige forbindelser er således arrangeret på en struktureret måde mellem sociale praksisser og specifikke kontekster, og deres formål overlapper eller må opnås på tværs af flere kontekster, uddyber Dreier (2016, s.18). Subjekterne indtager her forskellige positioner, møder andre med-deltagere, krav, ansvar og handlemuligheder, og der udøves således forskellige magtrelationer imellem disse. Det er i arrangementerne specificeret, hvem der har hvilken slags adgang til dem og på tværs af dem og det afhænger desuden af personens samfundsmæssige lokation i forhold til køn, klasse og race, hvilke arrangementer hun laver, pointerer Dreier (2016, s.18). Ydermere fremhæver han, at der udvikles overlappende grunde til at deltage i de forbundene sociale praksisser, blandt de subjekter, der deltager i dem. Heraf følger, at det har en indflydelse på praksisser af en given kontekst, hvad der foregår i en anden given kontekst (Dreier, 2016, s.19). Ovenstående sammenfatter, hvordan eksempelvis stofbrug kan formuleres i sammenhæng med et begreb om daglig livsførelse, og derigennem kan undgå individualiserede forståelser af fænomenet.

En anden pointe, som Dreier (2016, s.23) fremhæver, er personens ståsted. Hun må således udvikle mere eller mindre tydelige ståsteder i en eller anden grad og det at finde ud af hvad hun står for hjælper med at opretholde en gennemgående retning i hendes liv. Dette fører til begrebet *selvforståelse* og herunder, processen om '*at komme til en forståelse med sig selv*', (*Selbstverständigung*), typisk sammen med andre¹¹ (Holzkamp, 2016, s.85). Denne

¹¹ Soziale Selbstverständigung

selvforståelsesproces kan beskrives som 'den adækvate begrundelse af sine handlinger' (Holzkamp, 1985, s.350) og det kan netop forstås i sammenhæng med personens præmisser for handling. Som Dreier (2016, s.23) skriver, "She comes to understand social practices and herself in and through her conduct of everyday life. A person's self-understanding is her understanding of herself as the one who conducts her life the way she does". Personens selvforståelse opstår af hendes livsførelse, og er dermed begrundet i den, men er samtidig også retningsgivende for den (Dreier, 2016, s.25). Holzkamp (2016, s.86) understreger, at det netop er gennem denne proces af 'kommen til forståelse med sig selv', at det bliver muligt for subjektet at overskride umiddelbarheden mellem produktion af livsbetingelser og den individuelle benyttelse af dem (Markard, 2016, s.155). Osterkamp (2016, s.11) pointerer da netop, at livsførelsen først bliver til et problem og dermed kan kræve at den berørte ændrer den, når den forhindrer handlen, som den berørte ellers anser som nødvendig. Nævnte er relevant for spørgsmålet om, hvorfor mennesker bruger rusmidler, men også hvorfor de stopper med det igen, eller gør en indsats for at bryde ud af en given daglig livsførelse. Dreier (2016, s.22) pointerer i forlængelse heraf, at det kræver at føre sit hverdagsliv, som jo netop er præget af mange forskellige krav og forpligtelser, på en måde så det hænger sammen. Ellers kan det falde fra hinanden. Denne pointe er også relevant, når der reflekteres over, hvad der fik en given persons livsførelse til at 'falde fra hinanden'. Det kunne eksempelvis dreje sig om personer, der oplever, at de 'har nået deres bund', at de 'ikke kan mere', at livet på stoffer slet ikke fungerer/hænger sammen mere (men at livet uden måske heller ikke gør).

Videnskabelig metode og empiri

Den forskning, som foregår på grundlag af kategorier, kaldes i KP aktualempirisk forskning, og som Markard (2016, s.176) udtrykker det, omhandler denne forskning aktuelle processer, som kan formuleres som teoretiske sammenhænge. Følgende overordnede præsentation af empiri er et eksempel på en subjektvidenskabelig aktualempirisk forskning. Der vil i de efterfølgende underkapitler desuden løbende fremsættes refleksioner over opførte metodologiske emners betydning for nærværende speciale.

Empiripræsentation

Nærværende speciale tager særligt afsæt i empiri, der stammer fra det subjektvidenskabelige og partcipatoriske praksisforskningsprojekt og selvhjælpsgruppe ”Projekt Selbstverständigung über Drogengebrauch”¹² (ProSD)¹³ fra Berlin (Vandreier 2011a, 2011b, 2012). Denne empiri er udvalgt på baggrund af sit indholdsmæssige sammenfald med nærværende speciales genstand og grundet dens subjektvidenskabelige karakter, som vurderes at muliggøre en særlig nuanceret undersøgelse. Dette stemmer overens med nærværende speciales opgaveformulering om at bidrage til en mere nuanceret forståelse af fænomenet stofbrug i et opgør med en individualiseret forståelse af fænomenet. Derudover er empirien valgt, da også ProSD har et særligt emancipatorisk ærinde, og i sit arbejde med at hjælpe de berørte med at ’gennemlyse’¹⁴ disses oplevede problemer også hjælper til forandring i retning af større rådighedsdeltagelse i betingelserne.

Forskningen i ProSD blev organiseret sammen med de berørte i selvhjælpsgruppen. Dette er, ifølge Vandreier (2012), valgt for at muliggøre, at de berørte kan formulere og dele deres problemoplevelse i forbindelse med deres omgang med stoffer ved hjælp af subjektvidenskabelige kategorier, med henblik på at gøre dem forståelige i forhold til disses komplekse formidletid gennem samfundsmæssige betingelser og betydninger. Samtidig var ønsket at skabe et rum, hvor de forestillinger, der ligger til grund for de berørtes problemforståelser og dertilhørende subjektive hverdagsteorier, kan forstås i sammenhæng med ovenstående, og derigennem også kan problematiseres. Slutteligt var målet også at kunne yde støtte til at omsætte de ændrede syn og dermed afprøvning af løsningsforslag i praksis (Vandreier, 2011a, 2012). Dette blev struktureret ved hjælp af inspiration fra og videreudvikling af ’udviklingsfiguren’¹⁵. Stofbrug forstås som begrundet handling, og hverken problemer eller mål for forløbet bestemmes udefra: ”Begrundet betyder i denne sammenhæng, at der ud fra stofbrugerens syn eksisterer betingelser – situationer, livsomstændigheder etc. - under hvilke

¹² Tilnærmelsesvis oversættelse til ’Projekt selvforståelse gennem stofbrug’ vurderes ikke at være adækvat

¹³ ProSD.org

¹⁴ Aufschlüsseln

¹⁵ Oprindeligt udarbejdet som et led af projekt SUFKI (*Projekt Subjektentwicklung der frühen Kindheit*) i 1980erne

brug af stoffer er et begrundet alternativ”¹⁶ (ProSD 2009b i Vandreier, 2012, s.52). Derfor afgrænser ProSD sig eksempelvis også fra et abstinensparadigme og dertilhørende forståelser der bygger på en betingethedsdiskurs (Vandreier, 2011a). Ønsket er, ifølge Vandreier (2011b, s.7), at kunne fremme og bidrage til forståelsen af problemer med stoffer ved at stille deres arbejde til rådighed for berørte og professionelle (berørte) udenfor projektet, som hjælp til at kunne ’gennemlyse’ hver deres konkrete egen situation.

ProSDs koncept kan her kun gengives i forkortet form. Der vil i det følgende metodekapitel dog blive henvist til ProSD udvalgte steder, hvor deres arbejde netop tjener som konkret eksempel på subjektvidenskabelig aktualempirisk forskning.

Subjektvidenskabelig metodologi og metodik

Objektivitetskriterier, genstandsadækvathed og traditionelle målemetoder

Følgende tjener som indføring i hvorfor subjektvidenskab i dens udforskning af det specifikke ved den totalsamfundsmæssige formidlethed af individuel handleevne/befindende ikke meningsfuldt kan bedrives med visse metoder, og derfor heller ikke meningsfuldt vil eller kan leve op til dertilhørende metodologiske krav.

Som Schraube (2017) fremhæver, er problemer i menneskers daglige livsførelse udgangspunktet for kritisk forskning, og ”sigtet er at udvikle en fælles forståelse af de spørgsmål og problemer, der er i fokus for forskningen, og herigennem at generalisere subjektive erfaringer og åbne for perspektiver i retning af generaliseret handleevne” (Schraube, 2017, s.34). Endvidere skriver Markard (2016, s.266), at det særlige ved kritisk psykologisk syn på metoder ikke skal søges i det specifikke ved forskellige enkeltmetoder, som eksempelvis interview, der kunne være relevante for den. Det skal heller ikke søges i mere overordnede metodiske spørgsmål, som de kommer til udtryk ved at sætte kvalitative overfor kvantitative metoder. Det særlige ved et kritisk psykologisk syn på metoder skal i stedet ses i det begrebslige-teoretiske lys, og i lyset af de metodologiske forudsætninger der herigennem opstår for forskningen. Denne pointe understreger, at det netop ikke er nok ’blot’ at anvende kvalitative forskningsmetoder for at bedrive forskning fra subjektets standpunkt, hvilket ellers kunne tænkes at være en umiddelbar

¹⁶ Min oversættelse

slutning. I forlængelse heraf fremsætter Markard (2016, s.288) endda, at fordi begreber som validitet, reliabilitet og objektivitet er begrundet måleteoretisk, bliver de genstandsløse i subjektvidenskabelige forskningsprocesser, da der her netop ikke bliver målt noget. De kan ikke anvendes i 'traditionel' forstand, hvilket også pointeres i følgende udsagn: "Snarere end, at kritisk forskning bare kræver, at man følger nogle fastsatte procedurer og metoder, så er det indholdet og de konkrete forskningsgenstande og forskningsspørgsmål, der bestemmer, hvordan udforskningen skal struktureres" (Schraube, 2017, s.28). I ProSD bliver spørgsmålet om validitet og reliabilitet heller ikke besvaret gennem formalisering af fortolkningsprocessen af transskriptionerne fra gruppemøderne. I stedet sker der, i en intersubjektiv forståelsesramme mellem forsker og medforsker, en udveksling af oplysninger og løbende tilføjelser, til den berørtes samlede historie der formuleres på skrift, så den berørtes standpunkt bliver gengivet adækvat. Denne proces bliver dokumenteret og struktureret på en måde, så den kan følges, men den kræver (meningsfuldt) netop ingen formalisering, understreger Vandreier (2012, s.73).

Haug (1981, s.14) fremhæver eksempelvis, at statistiske metoder netop kan kendetegnes ved, at de relaterer sig til nogle kvantificerbare kendetegn, ved det der søges undersøgt, som desuden er blevet tilskrevet objektet fra starten, med henblik på netop at kunne måle det. Hun understreger desuden, at metoderne må være adækvate i forhold til genstanden, og at det kan afgøres ud fra spørgsmålet om, hvad forskeren søger at gøre med genstanden. Statistiske metoder er modsigelsesfrie, da de fornægter reelle modsigelser i samfundet, forklarer Haug (1981) og derfor giver det ikke mening at anvende disse metoder i et subjektvidenskabeligt øjemed:

"Af den indsigt, at sociale processer principielt er modsigelsesfulde, følger det, at de empiriske metoder, der udtrykkelig baserer sig på udelukkelsen af modsigelsesfuldheden, ikke uden videre kan anvendes til måling og slet ikke til erkendelse, da de må gå fejl af de væsentligste momenter ved de sociale sagsforhold." (Haug, 1981, s.19)

På den måde bliver det tydeligt, at metoder ikke er neutrale, da der bag dem ligger særlige metodologiske forudsætninger samt implicite antagelser over genstanden (Meretz, 2012, s.127). Med udgangspunkt i ovenstående kan der reflekteres over, at der ikke meningsfuldt kan tales om en universel form for objektivitet i forskning. Hvad der kan betragtes som objektivt, bestemmes allerede i det videnskabsteoretiske og tilhørende metodologiske udgangspunkt.

I stedet for at spørge til kriterier for videnskabelig objektivitet i klassisk forstand, kan der med udgangspunkt i subjektvidenskabelig metodologi henvises til spørgsmålet om

genstandsadækvathed, der ifølge Holzkamp (1985) bør stilles først. Holzkamp (2005) spørger da netop til, ”hvordan man begriber disse objektivitetskriterier på en sådan måde, at de væsentlige og specifikke bestemmelser af det psykiske på det menneskelige niveau, også virkelig kan udforskes med den” (Holzkamp, 2005, s.24). Markard (2016) beskriver genstandsadækvathed som det centrale metodekriterie i KP, og Kvale & Brinkmann (2009, s.296) pointerer, at objektivitet netop kan betyde at forholde sig adækvat til sin genstand og dermed ’at lade genstanden tale’.

Subjektvidenskab contra kontrolvidenskab

Som tidligere anført er KP en videnskab fra subjektets standpunkt, og den afgrænser sig herigennem fra det, som Holzkamp (1985; 2005) kalder kontrolvidenskab, der bedriver videnskab fra et ydre standpunkt (Außenstandpunkt). Subjekterne bliver derfor i KP ifølge (Markard, 2016) ikke udforsket, men deltager og står selv på forskningssiden som medsubjekter. De bliver kvalificeret som *medforskere*, og teorierne skal tjene deres egen selvforståelsesproces. I ProSD blev dette eksempelvis omsat ved helt konkret at formidle subjektvidenskabelige kategorier til deltagerne i gruppen, som de kunne bruge til analyse¹⁷ af deres oplevede problemstillinger (Vandreier, 2011b). Forholdet mellem forsker og medforsker er dermed ikke hierarkisk men differentieret, da de forskellige kompetencer i forskningsprocessen ændres, efterhånden som forsker og medforsker hver må kvalificere sig (Markard, 2016, s.275). Der tilstræbes ifølge Holzkamp (1985) en videnskabelig metasubjektivitet i en intersubjektiv forståelsesramme mellem forsker og medforsker. Metasubjektiviteten indbefatter og overskrider niveauet af intersubjektivitet, den gøres selv til genstand for analyse (Osterkamp, 2016). Den kan ifølge Meretz (2012, s.130) forstås som et rum, hvor individuel og kollektiv selvforståelse er mulig og fremstilles aktivt ved hjælp af kategorierne i KP. Den er opnået, når der foregår en ’kommen til forståelse med hinanden’¹⁸, fra mulighedsrum til mulighedsrum, mellem forsker og medforsker over rådighedsmuligheder og -hindringer (Holzkamp, 1985, s.548). Det gælder desuden, at det som undersøges, ikke blot må være et problem for forskeren, men at det også må være et problem for de berørte, eller sammen med de berørte må kunne formuleres på en sådan

¹⁷ Aufschlüsselung

¹⁸ Verständigung

måde, at det bliver tydeligt som deres problem (Holzkamp, 1985, s.545). Holzkamp (2005, s.29) formulerer da også, at det er forskerens og medforskerens fælles interesser der tages udgangspunkt i, og at denne fælles interesse i udvidelse af rådighed over betingelserne er en ubetinget metodisk forudsætning i subjektvidenskabelig forskning.

Jeg har gennem Vandreier (2012), samt gennem min livspraksis blandt andet i personlige møder med berørte, herunder arbejdspraksis og tilhørende professionelle møder med berørte, oplevet at en individualiseret problemforståelse af stofbrug er fremherskende. Selvom dette ikke for alle berørte umiddelbart bliver gennemskuet som restriktivt, er det min antagelse, at det sammen med de berørte, kunne formuleres og analyseres på en måde, hvor det ville blive tydeligt som et problem for dem.

I KP tages der udgangspunkt i en såkaldt *begrundelsesdiskurs*, som fokuserer på erfaringer med de betydninger, som betingelserne har for de berørte og forholdet mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemthed (Markard, 2016, s.274). Overfor står *betingethedsdiskursen*, som kontrolvidenskaben bygger på, og det gælder netop for subjektvidenskaben at forsøge at udfordre opfattelsen af mennesket som umiddelbart betinget (Schraube, 2017). Som nævnt afgrænser ProSD sig netop fra en problemforståelse ud fra en betingelsesdiskurs (Vandreier, 2011b), hvilket også tilstræbes i nærværende speciales problematisering af individualiserede problemforståelser.

Osterkamp (2017, s.32) pointerer i denne sammenhæng, at et centralt spørgsmål indenfor subjektvidenskaben er at spørge til, i hvis interesse de forskellige anvisninger i den give forskningspraksis er, og også at spørge til de grunde som forsker og medforsker kunne have for at være interesserede i gennemførelsen af dem. Sagt på en anden måde, ”det med at drage sig selv med ind i processen, sine egne motiver for forskningen, hvad er det egentlig meningen, der skal komme ud af det for den berørte, inklusive forskeren selv, og alt det analyseret med de kategorier, jeg har fremstillet for jer her” (Holzkamp, 2005, s.29). Det er som nævnt et personligt og professionelt anliggende for mig at bidrage til en mere nuanceret forståelse af fænomenet stofbrug og herigennem at bidrage til stofbrugeres emancipationsproces. I forbindelse med ProSD er det eksempelvis nævnt, at nogle berørtes gruppedeltagelse begrundes ud fra et ønske om at arbejde koncentreret med deres problemer, imens eksempelvis det at få et netværk står i centrum for andre. For forskerne og medarbejderdeltagerne nævnes eksempelvis en søgen efter en emancipatorisk praksis indenfor deres arbejdsområde, mens det for andre kan være selve forskningsdelen og medførende kvalifikationer, som er hovedgrund for deltagelse (2011b).

Afslutningsvist skal der understreges det nævnte forhold, at medforskere er deltagere, og at der ud fra et subjektstandpunkt dermed ikke vil blive formuleret teorier og metoder *om* de berørte, men *med* og *for* dem. De berørte får dermed selv 'lagt de subjektvidenskabelige kategorier i hånden' til 'belysning' (Klärung) af deres pågældende egne problemstillinger. Dette er nemlig ikke 'blot' en politisk-emancipatorisk eller endda moralsk beslutning, men er givet ud fra kravet om metodernes genstandsadækvathed, for at kunne gribe det specifikke ved det psykiske som befindende/handleevne under de totalsamfundsmæssige betingelser af den individuelle eksistens (Holzkamp, 1985, s.544).

Mulighedsalmengørelse, metasubjektivitet og objektivitetskriterier

Følgende har til formål at afklare spørgsmålet om *subjektvidenskabelig almengørelse*¹⁹. For det første skal det her understreges, at generalisering i subjektvidenskabelig forstand ikke kan sammenlignes med, hvordan det typisk defineres i eksperimentelle/statistiske sammenhænge. Holzkamp (1985) understreger, at ingen kan defineres som 'undtagelse' i subjektvidenskabelig forskning, forstået som, at det ikke giver mening at generalisere på en måde, hvor nogle ikke medregnes, og i stedet bliver afskrevet som varians eller afvigelse, fordi de er *for* forskellige fra den tænkte middelværdi, centrale fordelinger eller spredninger. I stedet omtaler Schraube (2017) den subjektvidenskabelige tilgang til emnet som *situeret generalisering*. Sigtet er således at overvinde den udbredte modsætning af subjektiv erfaring overfor videnskabelig objektivitet (Schraube, 2017, s.35). Som Markard (2016, s.294) formulerer det, kan almengørelse forstås som det at gribe forskelligheder som forskellige fremtrædelsesformer af det samme forhold. Mere konkret kan dette gøres ved at "almengøre til bestemte typiske grundsituationer af menneskelige handlemuligheder", som Holzkamp (2005, s.31) forklarer. Han uddyber, at den hypotetiske overvejelse er, at enhver under samme betingelser, må opleve samme handlemuligheder. Han taler derfor om at almengøre til bestemte *mulighedstyper*, hvor det ikke er personen, men en specifik samfundsmæssig situation og dermed et givent særligt forhold mellem muligheder og betingelser, der henvises til, "og i realiseringen af denne mulighedstype laver den enkelte udsagn om, hvilke muligheder, hun har realiseret, og under hvilke restriktive betingelser, og hun bringer

¹⁹ Nogle ville omtale det som generalisering

dermed sine konkrete individuelle betingelser med ind i denne proces” (Holzkamp, 2005, s.31). Den næste person bedømmer, om hun også oplever denne mulighedstype som relevant for hende, og med hver tilføjelse eller ændring bliver denne særlige mulighedstype beriget med specifikke betingelser for realisering. Dette er en altid uafsluttet tilnærmelsesproces, som gør det muligt til hver en tid at kunne ’genåbne’ forskningen (Holzkamp, 2005, s.31). I tråd hermed skal nærværende speciale ikke læses som en endelig sandhed. I stedet fremsættes et begrundet bidrag i form af endnu et skridt i denne tilnærmelsesproces i at forstå fænomenet stofbrug.

Ovenstående afsnit beskriver, hvordan en praktisk almengørelse overordnet kan se ud. Det er også en mulighed at gøre brug af ’udviklingsfiguren’, som kan hjælpe til at strukturere og gennemføre *mulighedsalmengørelsen* med henblik på en forandrende praksis. ProSD tager som nævnt udgangspunkt i en videreudvikling af udviklingsfiguren, og bruger den som analyseredskab for at kunne operationalisere forandringsprocesser på en måde, hvor de både kan relateres til de betydninger samt bagvedliggende betingelser, som de berørte møder i deres hverdag, og hvor de kan relateres til de subjektive teorier og dermed begrundelsesmønstre, som ændrer sig i gruppeprocessen (Vandreier, 2012, s.57). Gennem arbejdet med udviklingsfiguren, kan der netop foregå en mulighedsalmengørelse af de mulighedsrum, som træder frem i processen. I nærværende speciale tages der, som nævnt, udgangspunkt i ProSDs empiri, og der gennemføres derfor en *teoretisk mulighedsalmengørelse*. Det skal tilføjes, at en afgørelse om en given teoretisk almengørelses anvendelighed i praksis kræver afprøvning i praksis (Holzkamp, 1985).

En refleksion i denne sammenhæng er, at der i nærværende speciale godt nok tages udgangspunkt i udsagn fra subjekter, men at det grundet specialets teoretiske karakter ikke er muligt at tage udgangspunkt i et metasubjektivt standpunkt i en intersubjektiv forståelsesramme. Nærværende speciales analyser kan derfor beskrives ved den forskningstilgang, som Markard (2016, s.184) beskriver, som det at arbejde med *eksemplariske hypoteser*, i hvilke der formuleres *nærliggende præmis-grunde-sammenhænge*. Det vurderes i nærværende speciale, at der også herved og ved at bygge videre på eksisterende empiri fra ProSD, kan produceres teoretisk viden, som er til gavn for de berørte, og som vil kunne tænkes at være i deres interesse. På den måde bedrives der stadig vidensproduktion *for* de berørte, selvom det ikke også er *med* dem. Afgørende er at der i overensstemmelse med subjektivvidenskabelige bestemmelser og modsat kontrolvidenskab ikke tilstræbes at producere viden *om* de berørte.

Projektets videnskabelige metode – en subjektvidenskabelig analyse

For at kunne opnå den begribelse, der efterspørges i opgaveformuleringen, gennemføres en analyse, der bygger på tidligere anførte kritisk psykologiske udgangspunkt samt tilhørende forudsætninger for erkendelse, og der tilstræbes derfor en gennemførelse af subjektvidenskabelig analyse. Dette vurderes adækvat i forhold til at undersøge nærværende speciales genstand, uden at den fremstår som hverken vilkårlig/løsrevet fra betingelser eller som determineret af dem. Der tilstræbes, gennem analysen af enkelttilfælde fra den anvendte empiri, at 'synliggøre' forhold mellem handlemuligheder- og begrænsninger, der gennem forskellige bidrag vil kunne indgå i en tilnærmelsesproces til formuleringen af mulighedstyper og dermed teoretisk mulighedsalmengørelse. Dette vurderes at kunne muliggøre en besvarelse af opgaveformuleringen i form af et bidrag til en mere nuanceret forståelse af fænomenet stofbrug, og særligt gennem 'gennemlysning' af de berørtes givne oplevede problemstillinger i forhold til disses samfundsmæssige formidlethed bidrage til stofbrugeres emancipationsproces i et opgør med en individualiseret forståelse af stofbrug.

Den teoretiske mulighedsalmengørelse kan inddeles i tre skridt (Meretz, 2012), som bygger på subjektvidenskabelige analyser med forskellige vinkler på særlige forhold mellem samfundsmæssige handlemuligheder og -begrænsninger i subjektive mulighedsrum (Holzkamp, 1985). Med udgangspunkt i Holzkamp (1985, s.552) vil en *betydningsanalyse* søge at fremhæve det 'typiske' ved betydningskonstellationer som livssituations- og positionsspecifikke med henvisning til de heriliggende typiske forhold mellem handlemuligheder/rådighedsbetingelser og handlebegrænsninger/mystificeringer. En *begrundelsesanalyse* søger at fremhæve typiske handlegrunde, under betragtning af præmisser som kan uddifferentieres på baggrund af det typiske forhold mellem handlemuligheder og -begrænsninger (Meretz, 2012, s.132). Slutteligt vil en *funktionsanalyse* søge at konkretisere de typiske psykiske dimensioner og funktionsaspekter, afhængigt af hvilke aspekter (kognition, emotionalitet, motivation) der 'lægges op til' en særlig differentieret analyse af.

Analysestrategi

Med udgangspunkt i ovenstående formuleres følgende analysestrategi. Der tages særligt udgangspunkt i empiri fra ProSD, der i sin form minder om caselignende fremstillinger af givne berørtes subjektstandpunkter på baggrund af deres udtalelser i selvhjælpsgruppen, som dog, modsat en case, er gennemarbejdet og bearbejdet i et metasubjektivt udgangspunkt sammen med

de givne berørte, og som desuden er empiri i form af tilnærmelser til formuleringer af bestemte mulighedstyper, for personer der bruger stoffer. Der er således foregået en særlig bearbejdning i forhold til følgende tre strukturelle emner: stigmatisering, subjektivering og prekarisering, som i forskningsprocessen har udkrystalliseret sig som betydningsfulde emner for forståelsen af problemer, som mange stofbrugere oplever (Vandreier, 2012, s.79). På den måde laves der i nærværende speciale empiriske nedslag, hvor der både tages udgangspunkt i udvalgte udtalelser fra én af de berørte som genstand for egen yderligere analyse, samtidig med at 'resultaterne' af de subjektvidenskabelige analyser, af ProSD fra Vandreier (2012), med henblik på teoretiske mulighedsalmengørelser, inddrages. Fænomenet stofbrug analyseres således med udgangspunkt i en kritisk psykologisk forståelsesramme. Ved herigennem at vise hvordan handlinger er begrundet i livsbetingelser, kan der bidrages til et opgør med en individualiseret forståelse af fænomenet. Dette gøres med inspiration fra og med forskellige vægtninger af betydnings-, begrundelses- og funktionsanalyser, afhængigt af genstand og anvendt empiris udførlighed. Analysestrategien bliver med udgangspunkt i Haug (1981, s.16) i nærværende kontekst forfinet og udviklet undervejs ved anvendelsen af den. Som nævnt er udfordringen ved speciallets teoretiske karakter, at der ikke kan tages udgangspunkt i en intersubjektiv forståelsesramme, som muliggør opfølgende spørgsmål, for at sikre at subjektstandpunktet (subjektet og hendes betingelser) er gengivet adækvat. Slutteligt analyseres den anvendte empiri i forhold til forskellige emner.

Refleksioner over teoretisk ramme, metode og empiri

Følgende har til formål at diskutere nærværende speciales valg og anvendelse af teori, metode og empiri.

Som nævnt har KP den fordel, at den er repræsenteret i alle fire kvadranter i tidligere nævnte kvadrantmodel. Alligevel kan der reflekteres over, om KP når sine grænser, når det kommer til det biologisk niveau. Holzkamp (1985) beskriver det biologisk-fysiologiske som det 'nederste' niveau af kategoridannelserne, som bruges til at gribe de uspecifikke grundlag i deres vekselvirkning med det psykiske. De øvrige niveauer er blevet behandlet i ovenstående kapitler, og dækker over at gribe de historiske bestemte livsbetingelser, betydnings-handlesammenhænge og tankeformer, subjektive handlegrunde og psykiske aspekter og dimensioner af handleevne/befindende (Holzkamp, 1985, s.356). Det biologisk-fysiologiske niveau optræder dog hovedsageligt som led i bestemmelser af den fylogenetiske udvikling gennem kategorialanalysen. Netop i forhold til nærværende speciales genstand 'stofbrug' ville det kunne

overvejes, hvordan spørgsmål som 'fysisk tilvænnning' (physical adaptation), abstinenssymptomer og toleransudvikling ville kunne gribes mere specifikt i forhold til, hvordan de også på et neurokemisk niveau bliver del af et givent berørt subjekts præmisser for handling.

Markard (2016, s.273) påpeger, at begrundelsesdiskursens grænser er nået dér, hvor der spørges til fysiologiske dimensioner, eksempelvis når emner som hukommelsestab hos subjekter i høj alder ønskes undersøgt. Denne type hukommelsestab ville netop ikke meningsfuldt kunne begribes gennem en analyse af den berørtes begrundelsesmønstre. Også Vandreier (2012, s.50) henviser til, at en nedsat reaktionstid hos en person som har indtaget alkohol, netop ikke kan gribes begrundelsesteoretisk. Selvom KP kategorialt set indeholder det biologisk-fysiologiske niveau i den måde, som det begriber subjektet i sin samfundsmæssighed, er det et niveau, som ikke er særlig tydeligt. Det skal her understreges, at ovenstående ikke skal misforstås som en forlængelse af de kritikker, som kontrolvidenskaben ville frembringe i en ophøjelse af empiri, som kan måles, scannes og vejes.

Metodologisk set er kravet om de berørte som medforskere i en forskningsproces utvivlsomt et ædelt mål at stræbe efter, men viser sig ikke altid at kunne realiseres gnidningsfrit i praksis.

Vandreier (2011b) peger eksempelvis på, at der i ProSD var udfordringer med at kvalificere de berørte som medforskere. Således var der udfordringer ved at formidle de subjektvidenskabelige kategorier, så de berørte kunne anvende dem til *Selbstklärung*, som særligt kunne begrundes ud fra forskelle i dannelse, viden og øvelse i refleksion. Det kræver således aktivt at skabe forudsætninger for, at diskussionen igen kan føres i øjenhøjde (Vandreier, 2011b, s.18) og en ligeværdig kvalificering af medforskere er et mål, som ikke blot kan nås ved at følge fastlagte procedurer. Dette er dog en grundpræmis i subjektvidenskaben. Intersubjektive forhold, hvor solidaritet og deltagelse på lige fod er mulig, da den andens 'fordel' ikke automatisk bliver den egne 'bagdel'/ulempe (Holzkamp, 1985, s.399), kan selvsagt ikke opnås ved formaliserede procedurer. Ovenstående må dermed ikke misforstås som en kritik fra et standpunkt der favoriserer manualer, formaliseringer og fremmedsatte, kontrollerede betingelser i en forskningssituation. Det er mit standpunkt, at det er en positiv præmis ved subjektvidenskaben, at den ikke lader sig disciplinere.

Endvidere kan der reflekteres over, at det metodiske område ikke er særligt udviklet i KP.

Således eksisterer der eksempelvis tidligere nævnte analyseskridt som kan formuleres, som en særlig subjektvidenskabelig analysemetode, og tidligere nævnte udviklingsfigur som en metode til gennemførelse af forandringsarbejde. Der er også andre bud som eksempelvis praksisportrættet (Markard, Holzkamp & Dreier, 1994) eller Frigga Haugs metode til

erindringsarbejde. Alligevel må der reflekteres over, hvorvidt et mere omfattende udviklingsarbejde af metoder, havde muliggjort en anden måde at gøre fænomenet stofbrug til genstand for undersøgelse på.

En anden refleksion med inspiration fra udfordringer i forbindelse med gennemførelsen af ProSD, omhandler det forhold, at en medforsker kan miste interessen for at deltage i forskningsprocessen. Vandreier (2012) nævner eksempelvis, at en deltager måske ikke vil kunne se nogen grund til en intersubjektiv 'kommen til forståelse' men hinanden, hvis den berørte ikke lige føler, at en belysning af hendes situation også ville kunne føre til en udvidelse af hendes handlemuligheder. Her er risikoen, at det udvikler sig til et instrumentalt forhold, hvor den ene sikrer sig kvalifikation på den andens bekostning. På den måde kunne det forekomme, at en deltager ikke afbryder forskningsprocessen, men blot deltager for at gøre forskeren en tjeneste. Dette er ikke kun ærgerligt fra et relationelt synspunkt, men kan skævvride data (Vandreier, 2012, s.76). Her må det dog huskes, at der i KP netop ikke er tale om 'undtagelser' i statistisk forstand, og ovenstående beskrevne situation ville netop også skulle blive tænkt med i udformningen af eksempelvis en enkeltteori. Denne udfordring kan dog også tænkes, at kunne opstå i andre praksisser, hvor der arbejdes med mennesker. Markard (2016, s.278) understreger dog, at det ikke behøver at betyde, at en forskningsproces nødvendigvis skal afbrydes, hvis en intersubjektiv forståelsesramme ikke kan opretholdes i et ønsket omfang. Således har de metodologiske forudsætninger i KP ikke til formål at forhindre forskning, men at optimere den. Selv hvis der kun kan bedrives spekulation over præmisserne, må det gøres i en selvkritisk refleksion over hvorfor (Markard, 2016), hvilket netop er en gældende pointe for nærværende speciale i forhold til dets 'teoretiske karakter'.

Slutteligt kan der spørges til den videnskabelige status af den anvendte empiri. ProSD er blevet reflekteret i forhold til, hvordan det lever op til metodologiske forudsætninger for subjektvidenskabelig forskning i kapitlet om metodologi. Ud fra subjektvidenskabelige kriterier for videnskabelighed er det empiri af 'høj status'²⁰ i et bidrag til indkredsning af særlige mulighedstyper for stofbrugere.

Undervejs suppleres der i nærværende speciale med anden empiri, som inddrages til belysning af fænomenet. Denne empiri er indhentet gennem forskellige ikke-subjektvidenskabelige

²⁰ Den er begrundet og reflekteret

forskningsprojekter, og jeg er i anvendelsen af denne empiri opmærksom på de udfordringer, der kan opstå herved.

Analyse

Forskellige professionelle bud

Et sted at søge efter et bud på en afgrænsning af fænomenet kunne være at vende blikket mod 'almen anerkendte' professionelle instanser og deres definitioner af fænomenet. Der kan eksempelvis tages udgangspunkt i diagnosemanualerne, som netop danner grundlaget for en potentiel klinisk diagnosticering af den berørte, når denne møder stofbehandlingssystemet. Hvor ICD 10 skelner mellem skadeligt brug (*abuse*) og afhængighedssyndrom (*dependence (on) syndrome*) (WHO 2015), er DSM IV gået fra samme skelnen (*abuse* vs. *dependence*), dog med mindre forskelle i kriterierne, til en dimensional tilgang i DSM V, der samler begreberne under betegnelsen *Substance Use Disorder*, som kan inddeles på en skala fra *mild* over *moderate* til *severe*, afhængigt af antal kriterier der er mødt (Hasin et al. 2013). DSM har på den måde forsøgt at opløse skellet mellem de to tidligere anvendte begreber og sprogligt bidraget til en mere positiv bestemmelse i form af *use* fremfor *abuse*. Interessant er i denne sammenhæng, at der er stor uenighed blandt professionelle, omkring hvilke betegnelser der dækker fænomenet bedst. Således skriver Hasin et al. (2013) at kapitlet i DSM V, hvor *Substance Use Disorder* er oplyst, lyder *Substance-Related and Addictive Disorders*, selvom der har været stor uenighed i forskningsudvalget, om begrebet *addiction* og dets videnskabelige anvendelighed. Det er da også et begreb, der som del af engelsksprogets daglige tale udvandes eksempelvis i formuleringer som 'Cellphone-addiction' (Erickson & Wilcox, 2006). Samtidig er en af kritikkerne af *dependency*, at begrebet associeres med fysiske udtryk som toleransudvikling og abstinenser, hvor *addiction* anses som et mere overordnet begreb (Hasin et al., 2013). Begrebet *dependency* anses dermed som misvisende i DSM V, men anvendes fortsat i ICD 10. Ovenstående er desuden et eksempel på, hvordan begreber ikke altid kan oversættes fra et sprog til et andet. Således kan både *dependency* og *addiction* oversættes med afhængighed.

Ses dernæst på *European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction* (EMCDDA) defineres fænomenet som *addiction* og beskrives som, "A repeated powerful motivation to engage in a purposeful behaviour that has no survival value, acquired as a result of engaging in

that behaviour, with significant potential for unintended harm” (EMCDDA, 2013, s.27).

EMCDDA har i deres rapport (2013) undersøgt og forsøgt at klassificere forskellige modeller af fænomenet, og har derefter fremført ovenstående som deres bud på definitionen. Slutteligt kan det undersøges, hvordan fænomenet defineres i dansk kontekst. Forskellige behandlingspraksisser har deres egne bud og der vil her blot henvises til Socialstyrelsens *Nationale retningslinjer for den sociale stofmisbrugsbehandling* fra marts 2016: ”Et stofmisbrug er et forbrugsmønster af et eller flere rusmidler, som medfører sociale, fysiske og/eller psykiske problemer eller skader for brugeren. Rusmidler er her forstået som ethvert uautoriseret brug af psykoaktive stoffer” (Socialstyrelsen, 2016). Mens Socialstyrelsen bruger begrebet ’stofmisbrugsbehandling’ har Københavns Kommune i forbindelse med deres omlægning af behandlingsindsatsen i Kommunen i februar 2016 ændret betegnelsen misbrugsbehandling til rusmiddel-/stofbehandling (www.kk.dk/center-rusmiddelbehandling). Måske er dette valg netop truffet på baggrund af overvejelser over de negative associationer, som betegnelsen ’misbruger’ og ’misbrug’ medfører, og at det at betegne nogen som en misbruger af noget kan virke moraliserende.

Ovenstående viser, at der ikke er enighed om, hvordan fænomenet skal defineres. Måske indikerer det netop, at fænomenet er mere nuanceret, end at det kan gribes ved at betegne det som enten det ene eller det andet begreb eller beskrivelse i en sætning. Nærværende speciale har af denne grund forsøgt at omgå udfordringen ved at kalde fænomenet stof-/rusmiddelbrug, og overladt det til de berørte, her dog i form af hypotetiske refleksioner, om de oplever det som problematisk. Dette stemmer overens med ProSDs holdning: ”hvad der er problematisk og hvad der ikke er, afhænger af de konkrete betingelser og subjektets vurdering af dem” (Vandreier, 2012, s.40)²¹.

En mere nuanceret forståelse

Der kan nu ses på forskellige udtalelser fra berørte i Vandreier (2012) for, gennem en kritisk psykologisk gennemlysning, at bidrage til en mere nuanceret forståelse af fænomenet. Vandreier (2012) præsenterer fire medforskere fra ProSD. Det antages i nærværende speciale, at den måde, som de berørte formulerer, forstår og griber deres oplevede problemstillinger, har en betydning

²¹ Min oversættelse

for deres selvforståelse, daglige livsførelse og dermed også handlemuligheder. Der tages i det følgende udgangspunkt i medforskeren Davids fortællinger. Afgrænsningen begrundes ud fra specialets begrænsede omfang og udfordringen ved at præsentere subjektstandpunkterne adækvat uden mulighed for at gengive det komplette empiriske materiale fra Vandreier (2012). Det vurderes at, begrænsningen til kun én muliggør en mere nuanceret fremstilling af netop dennes subjektstandpunkt.

Ovenstående udsnit af professionelle bud på at gribe fænomenet stofbrug, når det opleves som problematisk for de berørte, antages at indeholde elementer, der på hver deres måde kan bidrage til risikoen for stigma, diskriminering og patologisering. I det følgende vil sådanne kategoriserende beskrivelser af fænomenet blive forsøgt udfordret gennem blandt andet analyser med udgangspunkt i kategorien daglig livsførelse. Der vil i denne sammenhæng analyseres, hvordan den berørtes selvforståelse og hertil hørende forståelse af oplevede problemer opstår og er begrundet i, men samtidig også er retningsgivende for den berørtes livsførelse (Dreier, 2016), og der vil reflekteres, hvilken betydning disse selvforståelser har for dennes handlemuligheder. Analysen vil uddybes ved at undersøge, hvordan stofbrug kan forstås som begrundet handling, og der vil i forbindelse hermed løbende henvises til 'resultater' fra Vandreier (2012), som har gennemført lignende analyser om fænomenet som begrundet handling.

Stofbrug og daglig livsførelse

Ovenstående professionelle bud lader til at forudsætte, at en person kan været nået et særligt 'stadie' i sit stofbrug, hvis psykiske udtryk (symptomer) så kan kategoriseres som eksempelvis afhængighed. Selv DSM V har i sin dimensionelle tilgang denne udfordring, da det stadig er antal opfyldte kriterier, der afgør, hvor på skalaen personen placeres. For således at få en diagnose efter ICD eller DSM er dette 'stadie' afgrænset ved, at et bestemt antal symptomer har været ved i X tid. Alligevel bliver der ikke taget nok højde for, hvordan disse oplevede symptomer ændrer sig over tid. Dette vil sige, at de ikke blot følger en lineær stigning, men at de også kan aftage eller forandre sig, og at de kan gøre dette formidlet af, hvordan den enkelte berørte skaber sin daglige livsførelse med udgangspunkt i hendes livsbetingelser.

Set på de berørtes fortællinger fra Vandreier (2012), tegner der sig snare et billede af, at stofbruget kan spille forskellige mere eller mindre afgørende 'roller' i personers daglige livsførelse over tid, og det har også forskellig betydning for, hvordan personen fører sit

hverdagsliv. I det følgende vil der tages udgangspunkt i Davids historie, som der her dog ikke er mulighed for at gengive i sin helhed. David er 46, da han bliver en del af ProSD, og har taget stoffer af forskellig slags og hyppighed, siden han var 16 (Vandreier, 2012, s.152-153). Han udtrykker, da han starter i gruppen, at han ser sit centrale problem som sit høje metadonforbrug, som han får som substitution for heroin. Det gør ham søvrig og sløj, men tager han mindre, bliver han bevidst om sine 'mangler', og det gør, at han igen får lyst til at tage heroin (Vandreier, 2012, s.136)²².

For at forsætte nuancering af fænomenet stofbrug gennem en belysning med begrebet daglig livsførelse kan der analyseres og reflekteres med udgangspunkt i Davids fortællinger.

Eksempelvis kan opiatrer fylde særlig meget i Davids daglige livsførelse i en periode, og måske føler han, at alt nu udelukkede drejer sig om både at skaffe og at bruge dem. David beskriver på et tidspunkt, hvordan hans liv nu er så 'minimeret', at også hans behov snævres ind til et fokus på stoffer (Vandreier, 2012, s.156). Dette kan analyseres som, at kompleksiteten af hans livsførelse aftager og bliver mere flad både i forhold til indhold og i forhold til dens indlejrethed i verden omkring ham, hvor der nu måske skal foretages færre arrangementer, da der er færre handlesammenhænge, han bevæger sig igennem, og færre praksisser som han deltager i. Det skal her tilføjes, at en livsførelse dog også kan være meget kompleks, selvom den er centreret om stoffer. Det kan reflekteres, at eksempelvis særligt personer som skaffer deres stoffer illegalt, og som desuden har et forbrug, der er højere end deres indkomst, uanset dens form og hvis de overhovedet har en, kan have en meget kompleks daglig livsførelse, der struktureres omkring at måtte 'løbe rundt' og skaffe penge for så at skaffe stoffer for så at bruge dem, for så at fortsætte forfra igen.

David beskriver da også her, at han oplever flere problemer forbundet med stofbruget på det givne tidspunkt: "Jeg havde atter og atter faser, hvor jeg på grund af [stof]bruget overhovedet ikke formåede at få gjort noget som helst mere" (Vandreier, 2012, s.157). Måske oplever David nu flere 'psykiske udtryk', der i diagnoseøjemed kunne klassificeres som symptomer. David forklarer:

²² Alle Davids citater er originalt på tysk. Følgende citater er alle mine oversættelser

”Så snart du nu engang har nået dette punkt og du føler mani for stoffer²³ og er trådt ind i dette kredsløb med disse tilbagevendende behov, tage stoffer, det må du jo først afbryde igen på en meget besværlig måde (...) og så snart du begynder med at tage stoffer igen, så vil det samme ske, det kan du være sikker på. Hvis man ud fra en bestemt situation får et behov for igen at måtte tage stoffer, indtager det meget hurtigt igen et meget stort rum, det lægger man slet ikke mærke til, det er som om det sker helt af sig selv.” (Vandreier, 2012, s.155)

Den umiddelbare slutning kunne være, at ovenstående citat netop peger på, at Davids oplevede problemer bundet i diagnosen afhængighedssyndrom. Det er også denne ’problemforståelse’, David selv repræsenterer i sit udsagn på det givne tidspunkt. Med udgangspunkt i Holzkamp (1985) og Vandreier (2012) må stofbrug dog forstås som begrundet i livsbetingelser. Personen kan dermed opleve mange problemer, som også opstår på grund af stofbruget, men antagelsen er her, at disse ikke stammer fra en abstrakt ’afhængighed’ i sig selv. I stedet må der, med udgangspunkt i Vandreier (2012), gennemføres en analyse af, hvilke grunde personen har for at bruge stoffer, og hvilken funktionalitet det for den berørte har, at stofferne indgår i hendes daglige livsførelse på en sådan måde. Der må undersøges, under hvilke livsomstændigheder stofbruget er problematisk for den berørte, men samtidig under hvilke præmisser stofbruget alligevel bliver forståeligt (Vandreier, 2012, s.43). David har eksempelvis ændret sin daglige livsførelse afgørende flere gange, i den tid han har brugt stoffer, hvilket har haft forskellige grunde, der rækker fra hans brors død, til genoptagelse af studiet, og at David har ligget i koma på grund af et hjerneødem (Vandreier, 2012, s.140-141/s.152-153). På den måde ville det med udgangspunkt i Davids fortællinger kun give begrænset mening at formulere en opdeling af daglig livsførelse med stoffer overfor daglig livsførelse uden.

David oplever, som nævnt, sin livsførelse blive snævret ind til et fokus på stoffer. Fra et ydre standpunkt kunne det opfattes som en umiddelbar negativ oplevelse, der nemt ville kunne bortforklares med en ’afhængighed’, som tvinger David til føre sin daglige livsførelse sådan imod hans vilje. Netop denne opfattelse er en af hovedkritikkerne af begrebet ’afhængighed’, og argumentet er da, at intet middel i verden kan tvinge et menneske i sin afhængighed (Weber, 2016). Braun & Gekeler (2011/1987) påpeger i denne sammenhæng, at stoffer nærmest har opnået subjektstatus, når de omtales som, at de gør noget ved mennesker, at de gør afhængige.

²³ Sucht kan oversættes med afhængighed/narkomani, men henviser særligt til ’sygelig lyst, sygelig trang til eller mani for noget’

Her må også med udgangspunkt i Holzkamp (1985) huskes, at en total udleverethed til omstændighederne, læs afhængighed, jo netop er lig med en ikke-menneskelig eksistens. Det er grundet den menneskelige mulighedsrelation til omverden ikke muligt (Holzkamp, 1985). Her ville nogle måske indvende, at der også er neurobiologiske processer i spil, når der indtages stoffer, og et for den berørte som problematisk oplevet stofbrug omtales da også i nogle professionelle kredse, eksempelvis hos det amerikanske *National Institute on Drug Abuse* (NIDA), som *drug-induced, chronic* og *relapsing brain disease* (Frank & Nagel, 2017). Neurobiologiske processers relevans skal på ingen måde afskrives i nærværende argumentation, da stoffer selvsagt påvirker oplevelse grundet deres påvirkning af hjernen. Også forhold som 'fysiske udtryk' eksempelvis i form af fysisk tilvænning²⁴ til de stoffer, som kan medføre dette, og som netop også udtrykkes i fysiske abstinenssymptomer, samt toleransudvikling (Hasin et al., 2013) anerkendes som reelle fænomener. Det afgørende her er dog, at det neurokemiske eller -biologiske niveau godt nok er indeholdt i den kritisk psykologisk forståelse af subjektet, men at også disse processer (blot) må forstås som præmisser for subjektets handling. Det vil aldrig kunne medføre en total betingethed. Også Vandreier (2012, s.35) fremhæver i denne sammenhæng, at det allerede er givet af de kategoriale forforståelser, at mennesker ikke er determineret i deres handlinger hverken af stoffer eller fysiske abstinenssymptomer. Et andet spørgsmål ville da kunne være, hvordan nu stoffer, som ikke er kendte for at medføre fysisk tilvænning, alligevel efter ophør kan medføre noget, som de berørte opfatter som abstinenssymptomer. Dette vil med udgangspunkt i Holzkamp (1985) igen kunne henføres til kategorierne subjektive handlegrunde, og den funktionalitet som de har for det givne subjekt. Hvis eksempelvis en persons daglige livsførelse er sådan, at den måske er bygget op omkring et regelmæssigt og vedvarende brug af et eller flere stoffer, vil dette kunne analyseres i forhold til hvilke subjektive grunde den berørte har herfor. Det har dermed en særlig funktionalitet for subjektet at bruge stofferne på denne måde. Som nævnt (Holzkamp, 1985) er grunde begrundet i livsbetingelser, og det kunne reflekteres, at et pludseligt ophør med det stof, som netop havde en funktionalitet i form af hjælp til at undgå konfrontation med de modsætningsfyldte betingelser, som subjektet oplever i det kapitalistiske samfund, ville kunne tænkes at frembringe forskellige psykiske udtryk, som desuden kunne analyseres og specificeres i forhold deres psykiske funktionsaspekter ved den berørtes befindende/handleevne. At forstå dem som

²⁴ Physical adaption

abstinenssymptomer vil kunne tænkes at være nærliggende for den berørte, da dette i form af en tydende tænkning under restriktiv handleevne muliggør at tilskrive de psykiske udtryk noget, der stammer fra hende selv. Løsningen må nu også søges i hende selv. Det kan i det mindste virke mere overkommeligt, blot at skulle ændre sig selv, hvis man ønsker en ændring, end at skulle begribe ens befindende som formidlet med betingelserne og dermed nødvendigheden af rettedhed mod almengjort handleevne for at opnå rådighed over betingelserne.

Vendes der nu tilbage til Davids fortælling, peger han netop også selv på, hvilken funktionalitet det kan have, at livet, her analyseret som daglig livsførelse, er så indsnævret:

”Og denne egendynamik²⁵ gør også det at tage stoffer nemmere, end det ville være, hvis man skulle fordele alle sine behov ud. Hertil behøver man meget mere energi og selvdisciplin. Og når du nu kun er fikseret på en ting, så kører det som af sig selv, hele dit liv retter sig ind under det” (Vandreier, 2012, s.155).

Selvom David dermed oplever, at det også medfører problemer, så vægter funktionaliteten af at føre netop denne daglige livsførelse på netop denne måde. Vandreier (2012) konkluderer lignende pointer om begrundetheden. På et andet tidspunkt fortæller David, hvordan det at tage heroin ved siden af metadonen faktisk kan hjælpe ham med at skabe en sammenhængende daglig livsførelse: ”En regelmæssig brugen strukturerer derudover livet. Man ved, hvad man vil og hvad man skal gøre for det. Man har mål, når man ellers mangler mål” (Vandreier, 2012, s.156). Dette kan analyseres som endnu en funktionalitet ved grundende for stofbruget og for at skabe sin daglige livsførelse på netop denne måde. Vandreiers (2012, s.36) hovedkonklusion er da netop også, at stofbrug må forstås som begrundet handling og må kontekstualiseres med henblik på formidlethed med betingelserne.

Daglig livsførelse og selvforståelse

Der kan nu analyseres, hvilke selvforståelser og særlige ’problemforståelser’ der præsenteres af David, og hvordan disse med udgangspunkt i Dreier (2016) både opstår af, men også er retningsgivende for hans daglige livsførelse. Som tidligere nævnt ser David sit centrale problem som hans høje metadonforbrug (Vandreier, 2012, s.136). Endvidere tilskriver han oplevelsen af

²⁵ David henviser til tidligere udsagn om at have en mani for stoffer

at have mislykkedes i forhold til livsplanlægning både hans brug af stoffer, samt sine 'mangler', og henviser delvist også til særlige teorier om afhængighed (Vandreier, 2012, s.136). Han udtrykker, at han har svært ved at se stofbrug som begrundet, da, som han fortæller, han troede at det var det samme som at gøre den enkelte ansvarlig herfor. Han omtaler selv, det han kalder afhængighed, som en sygdom der forandrer personligheden (Vandreier, 2012, s.146). Han kalder også sig selv en 'personlig fiasko', og udtrykker, at hvis bare han ville 'tage sig nok sammen', ville han klare det, og han tilføjer, at han generelt er afhængig i meget af sin adfærd (Vandreier, 2012, s.159). Slutteligt fortæller David yderligere om hans forståelse af sig selv:

"Mit selvbillede er meget ødelagt. Med de krav [til mig selv] som jeg stillede [til mig selv] førhen og som jeg stadig har, kan jeg heller ikke gøre meget imod det. Min forestilling om et positivt selvbillede er så urealistisk, at man kun svært kan leve op til det. På den ene side: tja, så behøver jeg ikke at gøre noget, fordi det alligevel ikke nytter. På den anden side: dette overdrevne billede af, hvordan man gerne ville være." (Vandreier, 2012, s.150)

Ovenstående udtalelser fra David viser, hvordan hans selv- og problemforståelse påvirker hinanden, samt hvordan dette påvirker og bestemmes af hans daglige livsførelse. Således bliver der i Davids forståelse af sig selv, samt af hans stofbrug, udtrykt nogle modsætninger, som kan tænkes at gøre det svært for ham at handle i en retning, hvor han kan udvide sine handlemuligheder. På den ene side formidler han et syn på, at det for ham problematiske stofbrug sagtens ville kunne ændres, hvis bare han gjorde nok for det. Dette kan forstås som en form for moraliseren, som han ellers afviste. Det repræsenterer dog også et syn på sig selv, som handledygtig, måske endda som helt løsrevet fra betingelser, i hvert fald ikke som betinget af stoffet. På den anden side forstår han, det han kalder afhængighed, som en sygdom og sig selv som afhængig i de måder han handler på. Her præsenterer han et syn på sig selv som betinget af en sygdom. Måske kommer denne modsætningsfuldhed også netop frem i citatet over hans selvbillede, uden at han i det øjeblik bevidst forbinder dette til problemforståelse, og hvordan det er begrundet i og er retningsbestemmende for hans daglige livsførelse. At det alligevel ikke nytter at gøre noget, kunne på en tydende måde netop være den umiddelbare slutning, når en person opfatter sig som betinget. På den anden side kan høje forventninger til, hvordan han gerne ville være, dog også være udtryk for en eller anden forståelse af sig selv, som en person med en handleevne. Selvom han udtrykker, at han ikke kan nå målet, så er det dog muligt i hypotetisk forstand. I sine fortællinger og refleksioner i ProSD specificerer David flere steder både oplevelser og personer, som har haft en indflydelse på hans selvforståelsesproces.

Dreier (2016) understreger da også, at selvforståelsesprocessen må undersøges med henblik på de handlesammenhænge og praksisser, som subjektet udvikler sin selvforståelse i, og som hun fører samtaler med andre og reflekterer hendes forståelse af sig selv i. Davids oplevelser med afgiftninger i døgnbehandlingsregi har eksempelvis haft en stor betydning for, at han til en start i ProSD så stofferne som et problem i sig selv på en måde, hvor det var svært at se på begrundethed. Han beskriver, at han en gang, efter endt ophold i døgnbehandling, måtte bortforklare sin efterfølgende genoptagende brugen som et selvmordsforsøg overfor sig selv, og Vandreier (2012, s.163) pointerer i denne sammenhæng også, hvordan dette tydeliggør hvordan stofbruget, og ikke den modsætningsfyldte situation som ligger til grund herfor, blev gjort til Davids problem. Der kunne nu drages den umiddelbare slutning, at en ændring af selvforståelse ville løse hele problemet. Dette ville dog med udgangspunkt i Holzkamp (1985) netop kun være dette, nemlig en umiddelbar slutning gennem en tydende tænkemåde under restriktiv handleevne, hvor der umiddelbart sluttes, at problemet opstår i den enkelte, og derfor også må løse dér. I stedet må det gælde igennem selvforståelsesprocessen intersubjektivt at muliggøre en 'kommen til forståelse med sig selv' (Selbstverständigung), hvor funktionaliteten af Davids selv- og problemforståelse, samt daglige livsførelse, kan gennemlyses i forhold til dens begrundethed i livsbetingelser og dermed dens samfundsmæssige formidlethed. Først når en begriben gøres mulig, vil der træde handlemuligheder frem i en rettedhed mod udvidelse af betingelsesrådighed. Dog må der her med udgangspunkt i Holzkamp (1985) huskes, at det ikke nødvendigvis er nærliggende at gribe denne mulighed, da funktionaliteten af den restriktive handleevne i den givne situation i stedet kan begrunde en affinden med betingelserne. Dette er en pointe, som også Vandreier (2012, s.162) fremhæver i forhold til David.

Vandreier (2012) har samlet nogle af de analyser, som blev gennemført sammen med David med henblik på at gennemlyse funktionaliteten af hans problemforståelse. Vandreier (2012, s.144) anfører eksempelvis den refleksion, at en individualiserende problemforståelse kan begrundes ved, at det for subjektet alligevel kan give en oplevelse af handlemuligheder, når betingelserne lader til ikke at kunne ændres, i form af at personen da i det mindste kan ændre sig selv. Ulempen er her, med udgangspunkt i Vandreier (2012, s.144), at samfundsmæssige modsætninger bliver placeret i subjektet, hvorigennem de formentligt bliver uløselige. For David ville dette blot føre til nye oplevelser af at 'mislykkes', som også Vandreier (2012, s.144) pointerer.

David fortæller endvidere, at han har forsøgt at reducere sit metadonforbrug, men hver gang er det endt med, at han senere bruger endnu mere (Vandreier, 2012, s.163). Det vil her for David kunne tænkes, at være mere hjælpsomt at kontekstualisere hans oplevede problemstillinger og herigennem undersøge hans handlegrunde og funktionaliteten af dem for at bruge stoffer, for eksempelvis at kunne frembringe nye handlemuligheder til at vinde rådighed over betingelserne. Dreier (2011) understreger i denne sammenhæng netop også, at, ”changes in troubles and changes in self-understanding go hand in hand with more comprehensive changes in clients’ everyday lives” (Dreier, 2011, s.18).

Problemforståelse og stigma

Følgende har til formål at specificere problemforståelser, og hvilke betydninger disse kan have for givne berørte. Dette gøres særligt med udgangspunkt i diskussionen om såkaldte sygdomsmodeller overfor ikke-sygdomsmodeller og moraliseren. Som eksemplificeret tidligere har David netop udtrykt selv- og problemforståelser, som dækker over ovenstående opfattelser af fænomenet.

David stigmatiserer både sig selv, og oplever stigma fra sine omgivelser. Selvstigma udtrykkes i sit syn på sig selv, som særligt understøttes af den måde han på en akontekstuel måde giver sig selv skylden for nogle særlige omstændigheder, ved at tilskrive dem sin egen uduelighed og særligt sit stofbrug. Som nævnt beskriver David sig selv som ’personlig fiasko’, hvilket han kan bruge som en begrundelse for enhver negativ hændelse, som han oplever. Et andet eksempel er, at han ikke fik færdiggjort sin afsluttende opgave på uddannelsen, efter at hans vejleder var blevet alvorligt syg, og David derfor fik en anden, som dog ikke ville godtage emnet. Vandreier (2012, s.143) understreger her, hvor vigtigt det er at kontekstualisere sådanne erfaringer. Således kunne der sammen med David under en mere præcis betragtning og analyse af omstændighederne udarbejdes, hvordan forskellige faktorer havde haft indflydelse på de pågældende situationer. Dette kan også ses som eksempel på at arbejde mod overskridelse af tydende tænkning i en given situation. Med udgangspunkt i Dreier (2016) må, som nævnt, praksisser og handlesammenhænge hvor begivenheder i personens livsførelse finder sted, specificeres i forhold til hvor og hvordan selvforståelser influeres, reflekteres og på den måde opstår. Dette er hvad Vandreier (2012, s.143) mener, når han understreger, at selvstigmatisering må kontekstualiseres. Davids anden vejleder spørger David, hvad han har tænkt sig at gøre ved sin stofafhængighed, og David bliver her, selvom ment i omsorg, konfronteret med et stigmatiserende syn på sig selv. Vandreier (2012, s.143) sammenfatter, at selvom David egentlig

havde haft brug for stofferne til overhovedet at kunne klare studiet, David forklarer anden steds deres funktionalitet herfor: ”Uden brug af opiater ville jeg ikke kunne have udholdt sådanne konflikter og ville ikke kunne have fortsat mit studie.”(Vandreier, 2012, s.145), tog han imod denne stigmatisering, og beskrev og tilskrev senere oplevelsen af at mislykkes på studiet igen sin egen uduelighed i forhold til af få styr på stofferne. Vandreier (2012, s.144) pointerer også, at en individualisering af problemer i form af selvstigmatisering er nærliggende på grund af syn som repræsenteres i medierne og ikke mindst de samfundsmæssige tankeformer (Denkformen). Disse har dog en særlig funktionalitet i form af, at en person som etiketteret stofafhængig har ret til hjælp eller eksempelvis kan få tilbudt en behandlingsdom i stedet for fængsel, skriver han. På den måde kan selvstigma også medføre særlige handlemuligheder for den berørte. Hvad han henviser til her, kan perspektiveres til behandlingssystemer i bred forstand. For at få betalt adgang til hjælp kræver det den diagnose. At dette gør selvstigmatisering funktionalt anses her som problematisk. Personen kan komme til at internalisere stigma, som hun møder fra omverden, særligt også i behandlingssystemet, og på den måde opfatte sig selv i lyset af diagnosens kriterier. Dette antages at have en betydning for hendes selvforståelse, samt for hvilke handlemuligheder hun oplever i betingelserne. Derudover kan det argumenteres, er det problematiske ved en diagnosticering, også hvis den til start kun er givet som adgang til hjælp, at den berørtes oplevede problem allerede er defineret fra starten. Da en særlig problemforståelse også antages at medføre en særlig forståelse af behandling af ’problemet’, vil risikoen være, at den behandlende derfor også allerede på forhånd ved, hvad løsningen på problemet er. Den berørtes subjektivitet sættes i parentes. Vandreier (2012) anfører en lignende refleksion og fremhæver da:

”Hvis det allerede før kontakten med den berørte er fastsat, hvori problemet består og hvad den adækvate løsning herfor er, kan man kun svært gå ud fra, at hans adfærd er begrundet i de konkrete livsbetingelser (...) Er stofbrug fra begyndelsen defineret som en ’for den berørte negativ handling’ (Leune 1999: 87) kan grunde højst accepteres i form af årsager, der har ført til afhængighed (...) [Stof]bruget selv fremstår per definition ikke mere som begrundet, men som irrationelt eller sygt.” (Vandreier, 2012, s.23)²⁶

I stedet kan udgangspunktet for en ’kommen til forståelse’ derimod kun være det af den konkrete berørte opfattede problem. Opfattelsen kan nok ændre sig i løbet af processen ved at beskæftige

²⁶ Min oversættelse

sig med det, men det må til hver en tid defineres ud fra subjektets standpunkt (Vandreier, 2012, s.36).

Sygdomsmodeller, moraliserende forståelser og stigma

Følgende har til formål at bidrage til en nuancering af spørgsmål vedrørende stigma.

Frank og Nagel (2017) reflekterer fra et filosofisk udgangspunkt over den rolle, den underliggende model i forståelsen af *addiction*²⁷ spiller i forhold til særligt moraliseren. Således har personer med *addiction* været udsat for forskellige former for stigma i tidens løb, som særligt har været påvirket af moralske vurderinger af personens oplevede problemer som selvforskyldte. Weber (2011) nævner i denne sammenhæng, hvordan syn på 'alkoholikere' endnu den dag i dag reproduceres som viljesvage mennesker der handler umoralsk. Ifølge Sanin (2011) og Frank & Nagel (2017) er den moralske forståelse af *addiction*, dog i stor grad blevet erstattet af sygdomsmodellen. Denne hævder at fænomenet bedst beskrives som sygdom karakteriseret ved kompulsivitet uden for bevidst kontrol, og berørte bliver derfor i dette syn frie fra 'skyld'. Frank & Nagel (2017) reflekterer, at fænomenet ikke kan beskrives ved en total betingethed, hvilket også er i tråd med nærværende speciale kritisk psykologiske forståelsesramme. Som argumenter imod sygdomsmodellen henviser de til andre studier, og nævner eksempelvis, at personer med *addiction*, modsat antagelser om underliggende kompulsivitet, beretter om perioder, hvor de afstår fra at udføre *addictive* adfærd, og endvidere at *addiction* kræver en række komplicerede handlinger, som ikke alle kan være tvangsmæssige. Nævnte kan også påpeges i forhold til David, der jo netop som tidligere anført, har brugt stoffer i mange år på forskellige måder og med forskellig intensitet og hyppighed. Derudover henviser Frank & Nagel (2017) til data fra spørgeskemaer, der viser en stor forekomst af fænomenet spontan/naturlig remission. Dette dækker over det forhold, at personer som bruger stoffer på et tidspunkt i deres liv, selv på en måde hvor de ville leve op til nævnte diagnosekriterier, af sig selv stopper med at bruge helt uden specifik behandling. Særlig relevant er også i sammenhæng med nærværende speciale, at Frank & Nagel (2017) pointerer, at sygdomsmodellen i sig selv ikke lader til at svare til 1.persons perspektiver fra berørte med *addiction*. Endvidere lister de op, at disse modeller og herskende diskurser har en indflydelse på de berørtes refleksioner over deres indre oplevelser

²⁷ Termen anvendes i det følgende kun som henvisning til deres forståelse

som personer med *addiction*. Frank & Nagel (2017) fremhæver derudover, at det at kalde det en sygdom stigmatiserer de berørte på en måde, hvor det afholder dem fra at udvikle selvkontrol, og desuden ødelægger deres selvværd. Slutteligt argumenterer de, at moraliseren ikke er forsvundet efter indføringen af sygdomsforståelsen, hvilket således særligt bliver tydeligt ved den lidelse det kan medføre for de berørte at blive marginaliseret og behandlet anderledes på grund af deres *addiction*. Der kan i denne sammenhæng peges tilbage på Houborg (2017), som netop påpeger, at dansk politik og lovgivning på rusmiddelområdet afspejler en re-moralisering. Her kan det reflekteres, at det desuden afhænger af hvilken type sygdomsmodel, der er tale om. Eksempelvis kunne det forestilles, at nogle sygdomsmodeller stadig anser personen som ansvarlig for udviklingen af sin 'sygdom'. Frank & Nagel (2011) spørger nu til, om en afvisning af sygdomsmodellen ville føre til re-moraliserende forståelser, hvor fokus flyttes til den enkelte som problem. Deres konklusion er, at dette ikke nødvendigvis er tilfældet, og at fænomenet ikke tillader en 'one-size-fits-all' forståelse, men at det har en afgørende betydning, særligt for behandlingspraksis, hvordan fænomenet betegnes. Nævnte peger da på samme argumenter, som er blevet anført fra og med udgangspunkt i Vandreier (2012), og dette peger også tilbage på nærværende speciales problematisering af en individualiseret forståelse af et for den berørte som problematisk oplevet stofbrug, som sygdomsmodeller, men også moraliserende modeller her antages at bidrage til. Vandreier (2012) har i stedet præsenteret et subjektvidenskabeligt bud på, hvordan fænomenet kan undersøges, og dermed begribes gennem en specificering af det hvert enkelte tilfælde i en intersubjektiv forståelsesramme.

Ydermere beskriver Andersen og Lue Kessing (2018) fra det *Nationale Forskningscenter for Velfærd* (VIVE), hvad de betegner som neo-stigmatisering. I en kvalitativ undersøgelse af personer med, et for dem, problematisk stofbrug og disses erfaringer med mødet med den danske velfærdsstats forskellige sektorer, viser det sig, at nogle oplever ikke at blive taget alvorligt i forhold til problemer, de oplever i forbindelse med deres stofbrug. På trods af oplevede problemer sendes de således i jobafklarende forløb etc. De berørte oplever disse forventninger om arbejdsevne som urealistiske i forhold til deres daglige livsførelse. Andersen & Lue Kessing (2018) ser fænomenet i lyset af neoliberalismens 'social investment' paradigme, som kritiseres for sin arbejdscentrerede tilgang, der risikerer forværring af strukturelle uligheder ved eksempelvis udelukkelse af personer uden arbejde. Her bliver social værdi ligestillet med arbejdsmarkedsværdi. Ovenstående bør huskes i mødet med givne berørte, som kan opleve og internalisere nye former for stigma, der kan ses som problematiske for selvforståelse og oplevelse af handlemuligheder. Dette knytter også an til eksempelvis Dreiers (2016) pointe om

neoliberalismens modsætningsfuldhed, hvor personer bliver holdt ansvarlige for deres handlinger på en individualiseret måde, her måske i form af udtalelser som ”om du tager stoffer, og oplever problemer hermed, er dit ansvar”. Samtidig med at blive kontrolleret ’oppe fra’, eksempelvis i form af ”men, du skal bidrage med din arbejdsevne, (næsten) uanset hvordan du har det, det er din pligt”. I sidste ende kan dette igen anses som moralisering. Med udgangspunkt i nærværende speciales fremførte argumenter kan forståelser af fænomenet, der afføder risiko for stigma, særligt internaliseret (selv)stigmatisering, ses som problematisk, da de placerer problem og løsning i subjektet. De er udtryk for tænkning på det tydende plan, hvor det umiddelbare opfattes som hele virkeligheden, og den samfundsmæssige formidling af menneskelig eksistens bliver blændet ud.

Stofbrug som begrundet handling²⁸

Vandreier (2012) har gennemført analyser sammen med de berørte i ProSD, der særligt har tydeliggjort, hvordan deres stofbrug, som også hver anden menneskelig handling, kan forstås som begrundet. Hvordan stofbrug træder frem som en begrundet handling, er allerede løbende blevet eksemplificeret forskellige steder i ovenstående analyser. Følgende har til formål at nuancere analyserne yderligere.

Som anført pointerer Vandreier (2012), at grunde ikke må forveksles med årsager. Forskellen bliver tydelig, når der tages udgangspunkt i tidligere nævnte understregning fra Holzkamp (1985, s.348) af, at subjektive handlegrunde hverken er umiddelbart betingede eller rent subjektivistiske, men begrundet i den berørtes livsbetingelser. De subjektive handlegrunde er derfor som nævnt en formidlingskategori mellem materielle samfundsmæssige og individuelle psykiske bestemmelser (Meretz, 2012, s.150), og kan derfor ikke sidestilles med en årsag. Nævnte anses desuden som vigtigt, da et begreb om årsager til stofbrug i denne sammenhæng anses at kunne bidrage til en individualiseret forståelse af fænomenet, da årsager kan blive beskrevet løsrevet fra historisk bestemte objektive livsbetingelser. Det ville måske kunne indvendes, at der også i ikke-subjektvidenskabelig stofrådgivning/behandling ses på ’grunde’. Eksempelvis bliver der måske stillet spørgsmål som, ”i hvilke situationer tager du typisk stoffer” eller ”hvorfor tror du, at du tager

²⁸ Titlen er lånt fra Vandreier (2012)

stoffer i disse situationer”. Denne type spørgsmål ændrer i sig selv dog ikke det problematiske ved, at ’grunde’ i disse tilfælde ikke bliver tilstrækkeligt opfattet som begrundet i livsbetingelser. ’Problemerne’ ses ikke som formidlet, da grunde, som det kan antages, bliver forvekslet med årsager. Måske stilles nævnte spørgsmål endda hovedsageligt i starten af forløbet for at være undersøgende og åben indtil ’diagnosen’ kan stilles. Der opstår derved en modsætningsfuldhed mellem på den ene side at anerkende subjektet som handledygtigt i en eller anden grad, og som en person der har grunde til at gøre, som hun gør. Overordnet set er disse grunde dog bestemt af et syn på, at personen er afhængig, misbruger, narkoman eller hvilken betegnelse der måtte anvendes i den givne kontekst. Det problematiske er i min optik, at alt, når først diagnosen afhængighedssyndrom er blevet stillet, i det følgende vil kunne søges forklaret derudfra. ”Det er afhængigheden der får hende til at være sådan, tænke sådan eller gøre sådan”. Eller, ”det er logisk for hende at tage et tilbagefald, hun er narkoman”. Nævnte er alle udtryk for forståelser, der bundes i en betingethedsmodel. Hvis dette er præmissen, så må abstinens være den logiske løsning på problemet.

Ovenstående kan forekomme sat på spidsen, og sigtet er her ikke på fordømmende vis at stille ’alle andre tilgange’ på samme side over for en psykologi fra subjektets standpunkt. Sammenblandinger af betingetheds- og begrundelsesdiskurser må antages at forekomme på forskellig vis, og forskellige behandlingstilgange bidrager i forskellig grad til opfattelser ud fra en betingethedsdiskurs.

Grunde til at bruge og grunde til at stoppe

David nævner forskellige refleksioner over grunde til sit stofbrug på det givne tidspunkt i ProSD:

”Jeg bruger heroin og metadon for at slukke for mine behov og følelser og dermed for at forblive funktionsdygtig. Fordi mange ønsker ikke kan opfyldes, må jeg undertrykke dem, indtil der er skabt en situation, hvor jeg kan opfylde dem. Mit liv er mere eller mindre lort, grundtendensen er meget, meget sort, derfor har jeg brug for det. Hvis jeg stryger metadonen, føler jeg mig utilpas kropsligt, bliver klarere og bliver bevidst om mine mangler. At jeg intet job, ingen kæreste og ingen børn har. Hvis jeg ikke ville tage opiater, ville jeg ikke vide, hvordan jeg skulle fungere, måske ville jeg begå selvmord. Når jeg bruger, lægger jeg ikke længere mærke til mine problemer og er mindre depressiv.

Måske ville det ændre sig, hvis jeg ville formå ikke at bruge i to år. Men også det er ikke sikkert og jeg ved ikke hvordan jeg skulle holde de to år ud helt alene.”
(Vandreier, 2012, s.155)

David nævner derudover, at en væsentlig funktion af opiatbruget er at kunne affinde sig med livet (Vandreier, 2012, s.151).

På den anden side fortæller David, at han har store problemer med det, han kalder sin stofafhængighed. Han uddyber, at mange ting i hans liv, i sammenhæng med stoffer, er foregået på en måde, som han ikke bryder sig om (Vandreier, 2012, s.154). Han uddyber (Vandreier, 2012, s.156-157), at den bedøvende effekt, som også er én af grundene for at bruge, på den anden side gør, at han oplever mindre initiativ til at ændre tingene. Stofbruget bidrager også til hans ensomhed. Det hindrer ham i at tage initiativ til at gøre ting, som han synes er sjove, og desuden mærker han, hvordan metadonen indskrænker hans evne til at tænke. Ydermere nævner David de medførte finansielle problemer og slutteligt særligt i forhold til alkohol at det er ekstremt belastende for leveren²⁹. Afslutningsvist konkluderer han, at han må leve sundere, hvis han gerne vil forhindre sin tidlige død (Vandreier, 2012, s.157).

Ovenstående eksemplificerer de dilemmaer, David oplever i forhold til at bruge og til at stoppe. Braun & Gekeler (2011/1987) taler i sammenhæng med sådanne dilemmaer om, at berørte kan opleve en uigennemskuelig tilstand af 'at-ville-holde-op-og-alligevel-at-ville-fortsætte'. De sammenfatter, hvad også Davids fortællinger peger på, at det for den berørte som problematisk oplevede stofbrug³⁰ på sin vis er modsætningsfuldt funktionalt. De uddyber, at livet med stoffer således godt kan have en positiv værdi for den berørte, men at denne værdi ikke er modsætningsfri (Braun & Gekeler, 2011/1987, s.71). Også med Vandreier (2012) er det blevet vist, hvordan Davids grunde på forskellig vis vedrører livsbetingelser. Herigennem kom det også frem i arbejdet i ProSD, at David gennem sit brug af opiater indretter sig under de begrænsede muligheder (Vandreier, 2012, s.161), og at hans stofbrug også kan forstås som en måde at løse problemerne i sig selv på. De udfordringer, der opstår i forbindelse hermed, forsøgte David som nævnt at forklare gennem et individualiserende afhængighedsbegreb (Vandreier, 2012, s.165). Med udgangspunkt i Braun & Gekeler (2011/1987, s.61) kan det, de kalder stofafhængighed, ganske vist ses som en udviklingsforhindrende betingelse i livet af den berørte, men afgørende er, at det er en betingelse, som personen kan forholde sig til. Hun er ikke betinget heraf.

²⁹ David har haft hepatitis C (Vandreier, 2012 s.150)

³⁰ De definerer det som stofafhængighed

Er der en løsning på dilemmaet?

I følge Dreier, (2011, s.19) afhænger det af den berørtes daglige livsførelse, hvordan interventioner virker, og en person vil således nok ikke tage imod et givent råd, hvis det ikke passer til hendes daglige livsførelse. Dette kunne reflekteres at pege på, hvorfor det for det meste kan antages ikke at 'virke', at fortælle den berørte at hun bør droppe stofferne, når nu de medfører problemer for hende. Nævnte er da netop et udtryk for et individualiseret syn på stofbrug, som ikke medtænker stofbrugets begrundelse i den berørtes livsbetingelser. Således kan det også antages måske ikke at hjælpe David blot at få at vide, at han må forsøge endnu en døgnbehandling. David har prøvet dette flere gange, uden at det har hjulpet ham varigt. Dreier (2011, s.19) nævner også, at det nogle gange kan være nødvendigt at en person ændrer sin daglige livsførelse, for at interventioner kan virke, og tilbagefald ville da også kunne forstås i dette lys:

”What is called a relapse, often consists in falling back into a former conduct of everyday life which the client did not succeed in changing. An intervention is something extraordinary that must be made part of ordinary life in order to be sustained and not forgotten again after some time.“ (Dreier, 2011, s.19)

Ovenstående bør dog ikke misforstås som legitimering til blot endnu en individualiserende problemforståelse, hvor det sluttes, at en ændring af daglig livsførelse er det samme som (blot) at stoppe med at bruge stoffer, og automatisk løser de oplevede problemer. Nok ville det kunne løse de umiddelbart oplevede problemer, der konkret hænger sammen med selve stofbruget, men de 'overordnede' problemer, som den berørte oplever i de modsætningsfyldte betingelser og hvorudfra stofbruget kan begrundes, overses. Det ville blot igen være en umiddelbar slutning mellem problem og løsning. Misforståelsen kan undgås ved at huske begrebets sammenfletning med praksisser, handlesammenhænge, samfundsmæssige arrangementer og i sidste ende dermed begrebets indlejretthed i en dialektiske materialistisk verdensopfattelse.

I forhold til David anfører Vandreier (2012) følgende refleksioner, som her antages at kunne almengøres til andre sammenhænge, hvor oplevede problemstillinger søges gennemlyst og med udgangspunkt heri forandret. Vandreier (2012) forklarer, at problematiseringen af Davids subjektive teorier og relativeringen af dem gennem den begrundelsesteoretiske genfortolkning af de oplevede problemstillinger, ikke (endnu) førte til en forbedring af Davids situation. Vandreier (2012, s.165) reflekterer, at det både kunne hænge sammen med de objektive indskrænkninger, som gør det mere funktionalt for David at gøre brug af en restriktiv måde at håndtere dette på,

eller at vigtige handlepræmisser endnu ikke er blevet gennemlyste³¹ eller specificeret nok. Vandreier (2012, s.165) pointerer afslutningsvist, at det for David indtil videre har været svært at gennemføre selv små forandrende skridt, da de med det samme har konfronteret ham med hans totalsituation, hvilken har været stærkt præget af objektive indskrænkninger i betingelserne. Disse inkluderede særligt ekskludering af ældre uden afsluttet faglig uddannelse fra arbejdslivet, repressive love på kontanthjælpsområdet og stigmatisering. Nævnte trådte desuden frem som typiske strukturer i fortællingerne blandt forskellige deltagere i ProSD og erfaringerne med dem er startet almengjort i form af formulering af typiske mulighedsrum i Vandreier (2012). Det kan med udgangspunkt i ovenstående reflekteres, at det måske ikke opleves som funktionalt for David at stoppe med at bruge stoffer og at specielt det subjektive 'lidelsesaspekt' taget i betragtning, det faktisk er mere udholdeligt for ham at fortsætte sit stofbrug på det givne tidspunkt. Dette er dog ikke det samme som at acceptere livsbetingelserne i en tilstand af resignation, da, for at huske på Holzkamps ord, "så længe mennesket overhovedet er i live, har det muligheden for at opnå mere rådighed over sine livsbetingelser" (Holzkamp, 2005, s.23).

Afsluttende pointer

Nogle af de oplevelser som David beskriver, særligt i forbindelse med de for ham som negativt oplevede sider af hans stofbrug, er ikke utypiske beskrivelser af de fænomenologiske aspekter heraf. Braun & Gekeler (2011/1987) beskriver eksempelvis, at det problematiske for den berørte kan være, at hun i stor udstrækning indretter sit liv efter de erfaringer, som hun får gennem stofbruget. De tilføjer, at virkeligheden ikke længere er tilgængelig, som den var det uden brug af stoffet, og den berørte kan opleve, at forholdet til realiteten og til sin egen person ændrer sig, hvilket (Braun & Gekeler, 2011/1987, s.60) betegner som realitetsbrud. David har netop som nævnt, udtrykt lignende oplevelser, hvor hans behov kan komme til at indsnævre sig til kun at fokusere på stoffer, og hvor han har oplevet det som en egendynamik med tilbagevendende behov for at tage noget (Vandreier, 2012, s.155).

Det kan reflekteres at eksempler som ovenstående 'typiske' erfaringer er en af grundene til, at et for givne berørte som problematisk oplevet stofbrug er søgt klassificeret ved en universel diagnosekategori. I denne sammenhæng kan der henvises til Holzkamp (2005), der netop

³¹ Aufschlüsselung

fremhæver, at grunden til at almengørelse til mulighedstyper, og i nærværende kontekst dermed også erfaringer med stofbrug, er mulig, ligger i det forhold, at der i verden ”imidlertid ikke er uendeligt mange muligheder for, hvordan man kan reagere på bestemte konfliktsituationer” (Holzkamp, 2005, s.31). Således vil oplevelsesmæssige aspekter nok kunne almengøres til typiske grundsituationer af handlemuligheder, men at samle disse under en diagnose kan med udgangspunkt i tidligere anførte grunde anses som potentielt problematisk.

Måske er også det forhold, at en given person ikke behøver at være sig grundende for sit stofbrug bevidst (Vandreier, 2012) af betydning i forhold til at kunne følge, hvorfor denne gør brug af nærliggende (Holzkamp, 1985) umiddelbare slutninger, der repræsenteres i de samfundsmæssige tankeformer. Som nævnt, med udgangspunkt i Holzkamp (1985), karakteriserer det netop subjektive handlegrunde, at de kræver en præmissespecificering for at blive tydelige for den berørte, men også for at kunne forståeliggøre dem over for andre i form af en intersubjektiv ’kommen til forståelse’³².

Derudover følger også andre udfordringer med en kategorisering, som eksempelvis forskellige normative løsninger som abstinens eller kontrolleret og/eller hverdagståleligt stofbrug. For det første kan det spørges, hvordan et kontrolleret brug kan defineres globalt. For det andet kan det spørges, hvem der har magten til at vurdere, om en given berørt nu er disciplineret tilstrækkeligt til at kunne placeres i denne kategori. Sat på spidsen, fratager kategoriseringen ’kontrolleret brug’ også personen muligheden for overhovedet at udtrykke oplevede problemer i sit liv, da disse straks ville kunne tænkes at blive tilskrevet personens afhængighed, hvilket så desuden kunne bruges som forklaring på, hvorfor kontrolleret brug netop ikke kunne lade sig gøre alligevel. Vandreier (2012) pointerer også med henvisning til Schippers & Cramer (2002), at en opdeling i henholdsvis afhængige, dem som bruger kontrolleret og dem som er stoppet kun ville give mening i analytisk henseende, da det viser sig, at forskellige faser af stofbrug optræder på skift (Schippers & Cramer, 2002 i Vandreier, 2012). Som Vandreier (2012s, s.46) reflekterer, har sådanne opdelinger nok været tiltænkt bekæmpelsen af det syn, at stofbrug automatisk fører til afhængighed, men opdelingen viser sig således kun at have begrænset relevans for at forstå menneskers forhold stoffer. Han tilføjer, at denne opdeling eller typificering bliver særligt problematisk, når kontrolleret brug i interventionsøjemed per definition anses som uproblematisk og afhængighed per definition som problematisk (Vandreier, 2012, s.46). I stedet må disse

³² Soziale Selbstverständigung

opdelinger kunne relatere sig til de konkrete mulighedsrum og betingelser: ”Soll Typisierung zur Aufschlüsselung ”meines” oder eines anderen Verhältnisses zu Drogen dienen, darf sie nicht abstrakt bleiben, sondern muss sich auf konkrete Möglichkeitsräume und Bedingungen beziehen” (Vandreier, 2012, s.46). Afslutningsvist understreger han i denne sammenhæng, at hvad der for subjektivt opleves som henholdsvis problematisk eller uproblematisk, afhænger af oplevede alternativer, og er dermed formidlet med de samfundsmæssige betingelser og betydninger (Vandreier, 2012, s.46).

Med udgangspunkt i ovenstående analyser er det blevet vist, at det for at kunne forstå stofbrug som ikke-individualiseret, kræver en nuancering som her blev muliggjort gennem en kritisk psykologisk forståelsesramme. Stofbrug er således trådt frem som begrundet handling, og kan desuden forstås i lyset af kategorien daglig livsførelse. Herigennem kunne også Vandreiers (2012) analyser suppleres.

Diskussion

En emancipatorisk praksis?

Med udgangspunkt i ovenstående analyser, refleksioner og diskussioner kan der diskuteres, hvad psykologens rolle³³ kan være når hun ønsker at bidrage til emancipatorisk praksis. Denne diskussion muliggør desuden at sætte ovenstående ’resultater’ og konklusioner i perspektiv, med henblik på at kunne almengøre til psykologisk praksis i bred forstand.

Er emancipatorisk praksis da overhovedet er mulig? Som Dege (2010) berettiget spørger i forhold til psykologi og politisk handlen:

”[handler] det så alligevel i bedste fald bare om opretholdelse af en status quo, om en affirmation af den bestående politiske orden og om optimeringen af funktionen af de individer, som bevæger sig i den, rettere sagt om markering og dermed også marginalisering af dem, som befinder sig uden for denne orden”[?](Dege, 2010, s.161)³⁴

³³ For enkeltheds skyld henvises i det følgende kun til psykologen og psykologisk praksis

³⁴ Min oversættelse

Sagt på en anden måde kunne der spørges, om psykologen i det neoliberalistisk kapitalistiske samfund ikke blot har rollen, som den der 'fikser' mennesker lige akkurat så meget, så de igen kan komme tilbage på arbejdsmarkedet, og reproducere de betingelser, der til at starte med gjorde dem 'syge'? Selv hvis hun vil være psykolog 'på en anden måde', hvis hun aktivt vil forsøge ikke blot at affinde sig, falde til føje og handle inden for de bestående rammer i sin praksis, hvordan kan hun så det? Kan hun overhovedet ændre livsbetingelserne for de givne berørte, som hun ønsker at hjælpe? Hun kan nok ikke umiddelbart selv afskaffe kapitalismen, stoppe klimakrisen, skabe fred i verden, fordele jordens ressourcer så igen behøver at sulte, afskaffe strukturelt forsagede uligheder og stoppe marginalisering, menneskehandel, racisme, fascisme, sexismen, homofobi, xenofobi, mishandling, voldtægt og udbytning af samtlige levnedevæsner. Ej heller kan hun selv forsørge alle, så igen behøver at prostituere sig på nogen tænkelige måder, og listen her ville kunne fortsætte i det uendelige.

Ovenstående kan føre til en 'hurtig kortslutning' og en opgiven i en tilstand af resignation. Markard (2000, s.15 i Knebel, 2018, s.34) beskriver da også netop den modsætning, der kan opleves imellem at ville udvikle en emancipatorisk praksis, som også lever op til ens egne videnskabelige og politiske krav³⁵, og samtidig at vide at det er en ikke løselig opgave under de kapitalistiske forhold. Der må nu spørges, hvad der er muligt hinsides resignation, hvordan kan psykologens mulighedsrum se ud? Hvad *kan* hun gøre, og kan eller skal psykologien overhovedet blive politisk? Hvordan kan hjælp i form af rådgivning/behandling/terapi eller andet være emancipatorisk? Og kan der så bidrages til stofbrugeres individuelle og kollektive emancipationsproces? Der kan i det følgende diskuteres forskellige udgangspunkter og syn på nævnte spørgsmål, hvilket desuden kan bidrage til at afgrænse til forskellige områder, som psykologen kan komme i berøring med, når hun ønsker at bedrive emancipatorisk praksis.

Ifølge Mende (2009) må politisk dannelse ikke erstatte politisk handlen. Hun påpeger, at det at ændre samfundsmæssige strukturer med henblik på at forringe misforhold kræver langvarige og med tålmodighed forsynede forskellige former for politiske interventioner. Samtidig kræves dog også disse former for intervention for at muliggøre politisk dannelse (Mende, 2009, s.118). Psykologen kan dermed nok hjælpe til forandring gennem politisk dannelse, men må erkende at

³⁵ Ansprüche

politisk arbejde også har sine grænser, som ”ligger i umuligheden af, blot gennem ikke andet end oplysning, i form af formidling af viden, at ændre strukturer” (Mende, 2009, s.122)³⁶. Det kan dermed antages, ikke at være nok blot at formidle viden til de berørte stofbrugere om, hvordan deres eksistens er samfundsmæssigt formidlet. I stedet ville det med et subjektvidenskabeligt udgangspunkt kunne suppleres med en praksis, hvor de berørte får muligheden for at tilegne sig kategorierne og anvende dem til gennemlysning af deres hver egne konkrete situation i en proces af *Selbstklärung*.

Gruber (2018, s.7) argumenterer for, hvordan psykoterapi er viklet ind i neoliberalistisk politik og selv er en politisk aktivitet³⁷. Hun uddyber, at det typisk bliver antaget, at psykoterapi er et neutralt anliggende, men at den faktisk ikke findes i sin rene, upolitiske og magtfrie form, at den altid har været politisk. I et historisk oprids demonstrerer Gruber (2018, s.9-15), hvordan psyken først har udviklet sin betydning historisk, særligt i forbindelse med kapitalismens opståen. Hun plæderer derfor for at forstå psyken som en del af den kapitalistiske logik, hvor den må forstås som en betydningsfuld del og udtryksform af de samfundsmæssige magtforhold (Gruber, 2018, s.15). I de neoliberalistiske tider ses der således en varig og forstærket indgriben i psyken, hvor individer, med henvisning til Foucault (2006 i Gruber, 2018, s.16) skal konstruere sig som homo oeconomicus og underlægge hvert område af deres liv løbende cost-benefit beregninger. Meget psykoterapeutisk vokabular læner sig da også op af neoliberalistiske imperativer om varig selvoptimering og personlig udvikling, snare end kun at være fokuseret på ’helbredelse’ (Gruber, 2018, s.17).

Et andet standpunkt repræsenteres af Knebel (2018). Hun argumenterer da for, at psykoterapi i klienternes interesse godt nok må være kritisk emancipatorisk, men at den ikke kan være politisk i umiddelbar forstand. Hun problematiserer, at der i det terapeutiske rum sjældent fokuseres på almengjort handleevne, men at favorisering af kun denne ’anden mulighed’ samtidig kan medføre risiko for at benytte terapirummet ’til andre formål’³⁸. Hun tilføjer, at rummet også kun begrænset er egnet hertil, da ”det terapeutiske setting godt nok gør det muligt og til dels også

³⁶ Min oversættelse

³⁷ Geschehen

³⁸ Zweckentfremdung

kræver det for en succesfuld terapi, at sætte spørgsmålstejn ved betingelserne, men at det ikke er et egnet rum til at ændre disse betingelser sammen med andre” (Knebel, 2018, s.27)³⁹. På den måde er terapi ikke en politisk handling i sig selv, og den må ikke gå tabt i ren samfundsteori, da risikoen ellers er, at intenderet ’politisering af terapien’ kan udvikle sig til en ’terapeutisering af politikken’ (Knebel, 2018, s.32). Det skal dog tilføjes, at hun har den holdning, at der afhængigt af relevans, gerne kan henvises til forskellige aktører for forandring, hvor der for de berørte er mulighed for erfaringsudveksling, Kooperation, organisering etc., således så psykoterapi, rådgivning og forskellige former for interessevaretagelse kan supplere hinanden (Knebel, 2018, s. 34).

Med udgangspunkt i både Gruber (2018) og Knebel (2018) kan der overvejes om emancipatorisk dannelse kunne indgå det terapeutiske rum, såfremt det har relevans for den berørtes oplevede problemer. Mende (2009) sammenfatter målet med kritisk politisk dannelse som det, at hvis der ud fra den nye viden opstår et ønske om sammen at forringe lidelse for sig selv og alle andre og dermed ikke kun at fortolke verdenen, men også at forandre den (Mende, 2009, s.119 med henvisning til Marx, 1978, s.7). Spørgsmålet er dog, hvordan psykologen sikrer, at den berørte faktisk oplever det som relevant. Dette gælder især, hvis denne repræsenterer selv- og problemforståelser, som bygger på en betingethedsdiskurs og dermed er modsat psykologens udgangspunkt.

Kaindl (2009) beskæftiger sig også med emancipatorisk politisk dannelse, og understreger selv umuligheden af at sætte emancipatoriske mål for andre og hun citerer i den forbindelse Marx, der fremhæver lignende pointe i tredje Feuerbachtese: ”Den materialistiske lære om forandringen af omstændighederne og opdragelsen glemmer, at omstændighederne selv forandres af mennesker, og at opdrageren selv må opdrages” (Marx, 1978, s.6 i Kaindl, 2009, s.135)⁴⁰. Også Schmalstieg (2010, s.183) pointerer i denne sammenhæng, at personer fra et ydre standpunkt nemt kan komme til at mene at vide, hvad der er godt for andre. Derfor vil fremmedsatte mål, kunne blive opfattet som blot endnu et forsøg på at blive fremmedbestemt, og målene vil alene derfor kunne blive afvist af de berørte, uanset hvor nødvendige eller indlysende de måtte fremstå

³⁹ Min oversættelse

⁴⁰ Min oversættelse

(Schmalstieg, 2010, s.184). Ovenstående peger på, at det netop er subjektets standpunkt, der må tages udgangspunkt i, hvis fremmedbestemmelse af de berørte vil undgås.

Hvis, som Mende (2009) påpeger, emancipation ikke mindst også betyder at emancipere sig selv, kan løsningen måske findes i at overvinde et asymmetrisk forhold mellem lærer og den lærende, hvor førstnævnte nemt kommer til at trække sin egne norm- og målforestillinger 'nedover hovedet på den anden'. Mende (2009) påpeger, at disse egne norm- og målforestillinger godt nok altid eksisterer, men at en start kan være at bestræbe sig på transparens og begrunde dem for den anden i stedet for at opstille dem på moraliserende vis. Dette er dog ikke ensbetydende med, at den anden også er interesseret i at dele disse forestillinger. Det er således en forudsætning, at den berørte anden bearbejder indholdet frivilligt og ud fra egen erkendelsesinteresse, hvis overtagelsens af dannelsesmålene tilstræbes perspektivisk (Mende, 2009, s.120). Dette kan perspektiveres til arbejdet med mennesker i bred forstand. Hvis udgangspunktet er en psykologi fra subjektets standpunkt, må den berørtes udgangspunkt altid være stedet at starte.

Nævnte har særligt fokuseret på, hvordan elementet af (politisk) emancipatorisk dannelse kan indgå i det psykologiske arbejde. Der kan nu diskuteres, hvad målet med interventioner er, når de tænkes som emancipatorisk praksis. I følge Gruber (2018) er det netop i det neoliberalistiske samfund af betydning at vi som psykologer forsøger at muliggøre andre måder at være subjekt på:

”Særligt fordi psykoterapi aktuelt tjener som institutionaliseret løsning på alle bare tænkelige menneskelige problemkonstellationer, ser jeg den nødvendige politiske opgave af psykoterapien i at holde udkig efter ideer og tankemæssige udgangspunkter⁴¹ som formår at ryste eller (i det mindste) i minimale aspekter forsøger at overskride den neoliberale ideologi.” (Gruber, 2018, s.20)

I forlængelse heraf kan der henvises til Kaindl (2017, s.86), som understreger, at såfremt lidelse under forholdene er en del af psykologiske problemer, må også forandringen af disse forhold være del af psykologisk arbejde i teori og praksis. Hun tilføjer dog, at det også kan antages, at der findes problemer, som intet med kapitalismen har at gøre. Endvidere peger Dege (2010, s.169) i forhold til intervention på, at målet må være at kunne afdække dysfunktionaliteten⁴² i de

⁴¹ Denkansätze

⁴² betegnelsen kan afstedkomme utilsigtede associationer til patologi eller normative direktiver

problemløsninger, som de berørte har gjort brug af, og at kunne forståeligøre deres begrundelse for, at den berørte kan fremhæve nye præmisser for sig og dermed opleve andre handlemuligheder som relevante. Osterkamp (2017) understreger desuden, at kritisk psykologiske kategorier ikke implicerer umiddelbare handleanvisninger. I stedet gøres det gennem anvendelsen af dem muligt at kunne afklare og skabe omstændigheder, hvor de konflikter, som må forventes at opstå, når realiteten som skjules i den herskende syn bringes på tale, kan håndteres på konstruktiv vis (Osterkamp, 2017, s.27). Knebel (2018) opsummerer:

”Sammenfattende må en emancipatorisk intenderet terapeutisk proces have blik for forandringen af livspraksis i retning af rådighedsvindelse over de egne livsbetingelser, det vil sige også gøre forandringen af verden begribelig og til at erfare, uden at forveksle psykoterapi med en revolutionær praksis, men også uden at glemme psykoterapiens rolle i formningen af >hverdagsteorier< og >almindelig sund fornuft<. Psykoterapi er derved kun en praksis blandt mange med begrænsede muligheder og med fokus på udvidelse af den personale handleevne (...)” (Knebel, 2018, s.34)⁴³

Som Dege (2010, s.171) pointerer, er kritisk psykologi derfor også kritisk i den forstand, at den sætter subjekter i stand til politisk handlen. Samtidig bliver kritisk psykologi også stort set overflødiggjort, når tvang og handlebegrænsninger, som ligger til grund for egen handlen, er åbenlyse (Osterkamp, 2017, s.38). Slutteligt kan der henvises til pointen fra Holzkamp om, at så længe mennesket synes at hendes liv er ok, skal psykologien ikke blande sig (Holzkamp i Kaindl, 2017, s.90).

Emancipatorisk psykologisk praksis er med udgangspunkt i ovenstående mulig og kan dække over forskellige elementer og arbejdsområder. Det kræver dog overordnet et udgangspunkt, som muliggør overhovedet at kunne gennemlyse de modsætningsfyldte betingelser, som subjektet lever under i det kapitalistiske samfund og at kunne fremhæve handlemuligheder i retning af en kollektiv forøgelse af menneskelig livskvalitet. Kritisk psykologi som en psykologi fra subjektets standpunkt gør det netop med sine kategoriale bestemmelser muligt at lave sådanne analyser og ’bryde umiddelbarheden’. Kaindl (2017) fremhæver lignende: ”Såfremt der findes problemer eller subjektiv lidelse, som hænger sammen med arten af de samfundsmæssige betingelser, skal disse

⁴³ Min oversættelse

kunne gøres til genstand for psykologisk refleksion. Og det kan de kun, hvis der er et psykologisk sprog, som de kan formuleres i” (Kaindl, 2017, s.87)⁴⁴.

Emancipationsformer

Emancipation vil nu i nærværende speciale kunne beskrives på forskellige niveauer, uden at dette dog skal implicere forskellig grad af vigtighed. Ses der til en start på den individuelle emancipation, vil den kunne formuleres som den enkeltes udvidelse af handleevne gennem en udvidelse af rådighed over betingelserne. Dette kunne beskrives som en udvidelse af den personale handleevne. Den berørte vil kunne opleve, hvad hun gør som en selv-emanciperende handling. Måske oplever hun endda, at rusen i sig selv havde noget frigørende, og måske suggererede den, gennem dens nyopståede handlemuligheder, en form for emancipation. Vandreier (2012, s.17) pointerer, som nævnt i forbindelse med subjektive grunde til stofbrug, at en oplevelse af ikke at kunne ændre betingelserne, kan gøre det oplagt at forsøge i det mindste at ændre sin egen tilstand og dermed opfattelse af betingelserne. Nævnte minder om Davids refleksioner over sin livssituation, men det skal anmærkes, at subjektive grunde for at tage stoffer kan være vidt forskellige. Hvis den berørte oplever sit stofbrug som problematisk og som så restriktivt, at hun tør gøre brug af andre handlemuligheder, måske endda søger hjælp, vil dette kunne tænkes at give hende en oplevelse af selv-emancipation. Måske ikke til en start, hvor hun måske blot vil føle sig ’slået’, men i det omfang som hun oplever at kunne overvinde udviklingsforhindringer og udvide sin handleevne, vil oplevelsen kunne tænkes at opleves som emanciperende. Schlemm (2011) foreslår begrebet ’selvbefrielse’, hvilket givetvis vil kunne dække over en sådan oplevelse. Der kunne nu spørges, om ovenstående ikke netop er et argument for, at det at stoppe brug af stoffer er emanciperende per definition, og at konsekvensen deraf må være, at stofferne alligevel er problemet i sig selv. Dette gælder dog netop ikke, da det ville være udtryk for en individualiseret forståelse, der kun i sin umiddelbarhed vil fremstå emancipatorisk.

Emancipation har ikke i sig selv en forbindelse til stofbruget, og skal her ikke forstås som relateret til særlige måder at bruge eller ikke at bruge stoffer på. Eksempelvis kan det også være, at den berørte med udgangspunkt i en begrundelsesdiskurs, hvor hun i en proces af intersubjektiv

⁴⁴ Min oversættelse

'kommen til forståelse' har kunnet begrunde sine handlinger i sine livsbetingelser og gennemskuet den samfundsmæssige formildethed af hendes eksistens, alligevel for sig erfarer, at det er nemmere for hende at lade være med at bruge stoffer. Der må dermed ikke sættes abstinens overfor ikke-abstinens og sidestille det med (selv-)disciplinering, der per definition udelukker emancipation overfor emancipation. Forskellen ligger i det emancipatoriske potentiale, som en begrundelsesdiskurs, i en mulig begriben af forholdet mellem egen subjektiv bestemmelse og objektiv bestemthed rummer, overfor et abstinensparadigme, som bygger på en betingelsesdiskurs.

Det kan argumenteres, at det særligt emanciperende moment stammer fra en måde at tænke på, som muliggør at forstå, måske på et begribende plan, at hendes oplevede problemer hverken stammer fra personlig svaghed, umoralitet eller fra en abstrakt og akontekstuel afhængighed, som hun er underkastet i total betingethed. Det vil her sige en analyse af sammenhængen mellem subjektive problemer og livsbetingelser ved hjælp af kritisk psykologiske kategoriale bestemmelser.

Det skal i denne forbindelse anmærkes, at beskrivelser som ovenstående givetvis kan virke umiddelbart negligerende, i forhold til givne oplevelser nogle berørte kan tænkes at have. Der skal i sammenhæng hermed henvises til tidligere anførte bemærkning om, at nærværende speciale ikke ønsker selv at være normativ ej heller negligere personlige oplevelser og erfaringer. For nogle vil det kunne tænkes at være funktionalt at fastholde et syn på fænomenet, som eksempelvis en sygdom. Denne funktionalitet kan ikke mindst tænkes at udtrykke sig i, at det for nogle på et givent tidspunkt kan blive et spørgsmål om 'liv eller død'. Hvis det til en start er en problemforståelse, som udspringer fra en betingethedsdiskurs, der kan holde de berørte i live, måske endda i form af at holde sig stoffri på baggrund af en frygt for 'afhængighedens magt', skal der her ikke dømmes over de berørte. Det skal huskes, at de kritisk psykologiske kategorier kun er tænkt som analysekategorier, til at hjælpe den hver enkelte til at kunne gennemlyse sine handlinger i en given konfliktsituation (Holzkamp, 1985). Som også Osterkamp (2017) skriver frem, er de analysekategorier til at kunne undersøge om personen i den givne situation i virkeligheden handler imod sine interesser, selvom hun tror, hun ikke gør. Således er, "Standpunktet af den kritiske psykologi en kritik af de samfundsmæssige forhold, ikke en norm for dem som lever heri" (Markard, 2006, s.448). Forskellen mellem nærværende speciale emancipatoriske udgangspunkt og umyndiggørelse, som berørte kan antages at opleve i mange facetter i deres møde med omverden, ikke mindst behandlingssystemet, kan netop beskrives ved

udgangspunktet i subjektets standpunkt, der som anført, er grundlæggende forskellig fra et ydre standpunkt (Schlemm, 2011).

Det antages endvidere at kunne skabe handlebegrænsninger at forsøge at opretholde et modsætningsfold mellem en oplevet problemstilling formuleret i en betingethedsdiskurs og en daglig livsførelse, hvor den givne person i øvrigt forsøger at forstå sig selv og sit liv ud fra en begrundelsesdiskurs. Ydermere kan dette medføre, at det bliver mere nærliggende at anvende individuelle løsningsforsøg på strukturelle problemer, eksempelvis ved at stoppe med at bruge stoffer. I så fald kunne det antages, at behandlingen var 'succesfuld', personen er nu stoffri. Spørgsmålet er blot, hvad der nu 'bliver af' den berørte. Hun kan antages nok at få det bedre, alene fordi stofbrug alligevel for mange også medfører negative oplevelser og begrænsende betingelser. Den berørtes livsbetingelserne ændrer sig dog næppe automatisk på graverende vis. Oplever den berørte, at 'det hele stadig er noget lort', vil hun nu også som stoffri kunne tilskrive dette afhængigheden. Hun bliver ved med at leve sit liv i en betingethedsdiskurs.

Det kan nu diskuteres, hvordan det andet niveau kan beskrives ved bidraget til kollektiv emancipation. Måske kan det kollektive element af emancipation findes i det emancipatoriske potentiale som mulighedsalmengørelse kan medføre. Som Holzkamp (1985, s.398) fremhæver, bliver det her muligt for den enkelte at erkende det almene i det særlige: "So gelange ich (...) dazu, das Allgemeine im Besonderen der Befindlichkeit meiner individuellen Lebenslage/-praxis zu erkennen" (Holzkamp, 1985, s.398). Braun & Gekeler (2011/1987, s.44) beskriver denne proces, som det at kunne genkende sig i andre, hvor formidlingen af indsigter, som er opnået uafhængigt af den egne 'situation', kan hjælpe den berørte til at løse sine egne udviklingskonflikter. Slutteligt kan det reflekteres, at en fælles rettedhed mod almengjort handleevne må rumme potentiale for kollektiv emancipation. Når en "fælles udvidelse af rådigheden over livsbetingelserne i et alment interesse om forøgelse af menneskelig livskvalitet" (Holzkamp, 1985, s.374)⁴⁵ bliver tilstræbt, må det som en kollektiv emanciperende handling stræbe efter det, Marx kalder menneskelig emancipation. Således ville menneskelig emancipation betyde,

⁴⁵ Min oversættelse

”den videst mulige tilbagetrængning af alle repressive strukturer; den enkeltes mulighed bevidst at kunne [have] medbestemmelse over de samfundsmæssige forhold. Menneskelig emancipation ville betyde, at mennesket erkender og organiserer sine egne kræfter som samfundsmæssige kræfter og indretter forholdene efter sine behov.” (Marx, 1976, s.370 i Mende, 2009, s.118)⁴⁶

Med udgangspunkt i ovenstående afsnit om emancipation og emancipatorisk praksis, skal det fremhæves, at det ikke er nok i sig selv ’blot’ at være samfundskritisk. Faktisk understreger Osterkamp (2003, s.188), at den forkortede synsmåde, hvor individer mest betragtes som objekter for indflydelse, mens deres indflydelse på betingelserne for det meste ikke behandles som videnskabeligt problem, selv også kan genfindes i antikapitalistisk tænkning. Osterkamp (2003) uddyber, at det derfor er nødvendigt selv at tænke sin egen undertrykkelse med på en sådan måde, at undertrykkelse af andre kan opfattes som væsentligt moment ved ens egen underkastelse. Derfor vil en *Ent-Unterwerfung*⁴⁷ kun have udsigt til succes, når den ikke forbliver begrænset til udvidelsen af egne handle- og livsmuligheder, men også opfatter undertrykkelsesforholdene, når de er til den egne fordel. Ellers vil den forblive reduceret til udvidet deltagelse i magten, hvilket er en særlig effektiv form af personlig underkastelse, understreger Osterkamp (2003, s.176). Derfor vil en politisk kamp med udgangspunkt i Osterkamp (2003), som ikke er formildet gennem ovenstående erkendelse, blot reproducere de herskende forhold og den vil forblive begrænset til en kamp om magten, for at kunne bestemme de egne særlige interesser, som var de nogle almene (Osterkamp, 2003, s.190). Afslutningsvis er en afgørende pointe derfor, at en person vil forblive indbundet i magtfoldende, når hun fornægter denne indbundethed for sin egen person, og dermed også mener, at hun blot i kraft af egen styrke og politisk bevidsthed kan hæve sig over de korrupperende virkninger af restriktiv handleevne (Osterkamp, 2003, s.181). Osterkamps (2003) pointer genoptages i næste afsnit, og der kan i forlængelse af ovenstående i det følgende reflekteres over nærværende speciale.

⁴⁶ Min oversættelse

⁴⁷ ’Af-underkastelse’

Kritiske refleksioner

For at følge en subjektvidenskabelig kritikforståelse, der som nævnt også tager form af en selvkritik, kan der nu metareflekteres over nærværende speciale. For det første kan jeg med udgangspunkt i Vandreier (2012, s.67) ikke kun stræbe efter transparens i interventioner, men også udforme dem således, at de også kan kritiseres, hvilket muliggør en solidarisk relation med de berørte. Nærværende speciale er ikke en intervention, men pointen er alligevel relevant i denne sammenhæng. Jeg har i nærværende speciale forskellige steder anført refleksioner over mulige andre opfattelser af mine argumenter, og over hvordan mine argumenter ikke er tiltænkt at tage form af direktiver og normativitet for handling. Jeg har forsøgt at foregribe mulige oplevelser af negligering af givne berørtes egne erfaringer, ved at eksemplificere og begrunde mine udsagn på en måde, hvor jeg forsøger at anskueliggøre, at hensigten ikke er en sådan negligering fra et ydre standpunkt, men i stedet en udfordring af de subjektive hverdagsteorier, som den givne berørte kunne tænkes at have formuleret på baggrund af sine erfaringer. Jeg forsøger hermed at opnå, at nærværende speciale er udformet på en måde, hvor det selv kan kritiseres.

Derudover har jeg med udgangspunkt i Osterkamp (1996, s.13 i Holzkamp 1997) forsøgt, at bidrage til gennemlysning (Aufklärung) af nogle af de forskellige begrænsninger af individuelle livs- og erkendelsesmuligheder der eksisterer for de berørte under fremmedsatte betingelser. Jeg har forsøgt at medtænke min egen nærliggende deltagelse heri i form af refleksioner over, hvad der i stedet muliggør psykologisk emancipatorisk praksis, ikke mindst gennem beskæftigelse med begrebet *Ent-Unterwerfung*. På den måde har jeg forsøgt ikke at deltage i disciplinering og normering af de berørte, men da dette ikke kan tænkes som en endelig proces, må disse pointer også perspektiveres til fremtidig praksis. Alligevel kan der spørges til, hvordan jeg på trods af 'gode intentioner' undgår, at det alligevel sker. Osterkamp (2003) pointerer, at man kun kan sætte sin egen del i undertrykkelsesforholdene på tale, hvis man ser dem som noget alment, og dermed begriber dem som også sit eget problem (Osterkamp, 2003, s.191). Derudover fremhæver hun, at *Ent-Unterwerfung* kan muliggøres ved at medtænke den overindividuelle dimension af menneskelig handleevne, hvilket også betyder at medtænke medansvar for andres selvbestemmelsesmuligheder. En fornægtelse af denne dimension ville således betyde, at alle anstrengelser for uafhængighed, selvbestemmelse osv. blot ikke er andet end selvdisciplinering i overensstemmelse med de herskende interesser, hvilket til gengæld bliver 'belønnet' gennem

deltagelse i magten (Osterkamp, 2003, s.181). En vej er dermed at stræbe efter 'kommen til forståelse' (Selbstverständigung) med mig selv og andre herom. Det skal dermed huskes, at,

”ikke den individuelle skyld/uskyld eller moral/umoral står i videnskaben fra subjektstandpunktet til diskussion, men de demoraliseringsstrategier, hvor mennesker gennem situationens pres og med tilsvarende ideologisk vejledning bliver bragt til at bekræfte/fæstne betingelserne af deres egen magtesløshed, sådan at de gør sig gensidigt ansvarlige for deres oplevede udviklingsforhindringer og dermed afholder sig fra at opfatte det fælles ansvar for deres overvindelse.” (Osterkamp, 2003, s.191)⁴⁸

På samme måde kan jeg ikke hævde, at nærværende speciale er kritisk, blot fordi jeg anvender særlige kategorier og metoder til mine analyser. Som Ullrich (2010) pointerer, findes der ikke *den* kritiske forskning eller *den* kritiske metode eller metodologi. Mine analysestrategier er derfor ikke i sig selv kritiske metoder, men de kan som metode være en forudsætning for at muliggøre særlige former for samfundskritik (Ullrich, 2010, s.49). På samme måde, som når Schraube (2017) fremhæver, at vi har brug for videnskabelig teori for at kunne overskride umiddelbarheden, ville det ikke være 'nok', at jeg blot tager udgangspunkt i en kritisk psykologisk forståelsesramme på umiddelbar vis. Som Osterkamp (2017) advarer, så består der en fare i at komme til blot at tilpasse de kritisk psykologiske forståelser til de aktuelle handlemuligheder, i stedet for at bruge dem som middel til erkendelse for at kunne forholde sig til sin egne handlen. Risikoen herfor er således desto større, jo mere personen fra starten mener at kunne udelukke sig selv herfra. Jeg forsøger at modgå dette ved her aktivt at anvende de kritisk psykologiske kategorier til gennemlysning af mine egne handlinger i en proces af *Selbstklärung*, men uden at jeg af den grund antager, at jeg derfor automatisk 'går fri'.

Slutteligt kan det med udgangspunkt i Vandreier (2012) og i forhold til nærværende speciales emancipatoriske ærinde og samfundsmæssigt forandrende formål anmærkes, at det for de berørte i en neoliberalistisk kapitalistisk tid ikke ligefrem er blevet nemmere at tage kollektiv indflydelse. Det kræver mere omfattende politisk organisering, som nok ikke vil opstå ud af en umiddelbar situation (Vandreier, 2012, s.134). En helt anden 'besværliggørelse' heraf, som måske netop er særlig relevant for personer, der oplever 'alvorlige' problemer i deres daglige livsførelse, kan ligge i, at det måske ikke virker nærliggende at skulle analysere betingelses-

⁴⁸ Min oversættelse

betydnings-begrundelsessammenhænge, for at se nye handlemuligheder, når de oplever at have 'helt andre, meget umiddelbare og konkrete problemer' at kæmpe med. Som Schmalstieg (2010, s.193) fremhæver, så kræver det først og fremmest at den hver egne situation anticiperes som mulig at forandre gennem den kollektive ændring af situationen. Forudsætningerne for at dette kan muliggøres, som ovenstående analyser og diskussioner har foldet ud, kan skabes med udgangspunktet er en psykologi fra subjektets standpunkt, da det her bliver muligt ikke fejlagtigt at tyde objektive begrænsninger som subjektiv begrænsning (Markard, 2016). Forudsætningen er dog som anført, at også psykologen med et kritisk psykologisk udgangspunkt husker på den samfundsmæssige formidlethed af sin egne handlen: "Dies setzt jedoch voraus, dass man sich – auch als Kritische Psychologie – als Teil dieser Verhältnisse und nicht über sie stehen sieht" (Osterkamp, 2017, s.44).

Konklusion

Det har været muligt, med udgangspunkt i en kritisk psykologisk forståelsesramme at formulere fænomenet stofbrug som begrundet handling og yderligere at forstå det i lyset af begrebet daglig livsførelse. Det kunne således beskrives hvordan fænomenet er kulturelt, historisk og ideologisk bestemt og dermed kun svært genspejler universalistiske diagnosekategorier. Derudover blev det tydeligt, hvordan selv- og problemforståelse både opstår af, men også er retningsgivende for den berørtes daglige livsførelse. På den måde kunne selv- og problemforståelser kontekstualiseres og det blev tydeligt hvordan stigma både blev reproduceret herigennem, og hvordan stigma har en betydning for selv- og problemforståelse og dermed betydning for oplevede handlemuligheder i forbindelse med den daglige livsførelse. Særlige problemforståelser kunne ses i sammenhæng med underliggende modeller over problematisk stofbrug, og yderligere hvordan både moraliserende- men også sygdomsmodeller bidrager til en individualiseret forståelse af stofbrug, som placerer både problem og løsning i individet. Samtidig blev det tydeligt, hvorfor ovenstående også kan være funktionalt for den berørte, idet det også kan skabe visse handlemuligheder. Derudover blev det foldet ud, hvordan grunde til stofbrug kan være komplekse og delvist modsætningsfyldte og at det derfor er problematisk at tilgå fænomenet med en problemforståelse ud fra en betingethedsdiskurs med medfølgende normative løsningsforståelser, der fremmer en ensidig forståelse af fænomenet. Det blev vist, at der i stedet kan tages udgangspunkt i en begrundelsesdiskurs, hvor stofbrugets formidlethed med livsbetingelser bliver tydeligt. Det vurderes at dette udgangspunkt kan modarbejde stigma,

patologisering og marginalisering af de berørte. Det konkluderes samlet, at vigtige aspekter ved fænomenet går tabt ved en individualiseret forståelse af det.

Der blev endvidere vist, hvordan emancipatorisk praksis er mulig og refleksionerne kunne perspektiveres til psykologisk praksis i almen forstand, hvilket ikke mindst er relevant i en tid med stigende tendens til individualisering af problemer. Ærindet er at bidrage til stofbrugeres individuelle og kollektive emancipationsproces og det kan således konkluderes, at en psykologi fra subjektets standpunkt muliggør at kunne begribe den samfundsmæssige formidling af menneskers eksistens og dermed deres handlen som begrundet i livsbetingelser. Det særligt emancipatoriske er således, at der gennem dette udgangspunkt muliggøres en begribelse af sig selv som hverken betinget af eller løsrevet fra betingelser, og dermed gennem at bryde umiddelbarheden også muliggøres en ændring af betingelserne i perspektivisk forstand.

Kollektivt er dette muligt gennem en rettethed mod almengjort handleevne og dermed fælles udvidelse af rådigheden over livsbetingelserne i et alment interesse om forøgelse af menneskelig livskvalitet. Denne viden, som baserer sig på ovenstående teoretiske mulighedsalmengørelser er det særlige bidrag til de berørtes emancipationsproces. Ovenstående er ingen endelig sandhed, men en nuancering i en tilnærmelsesproces til en begribelse af fænomenet stofbrug, der med udgangspunkt i den berørtes livsbetingelser kan træde frem som et begrundet alternativ. Således er dette speciale et bidrag til et opgør med en individualiseret forståelse af fænomenet stofbrug.

Litteraturliste

* = genanvendt litteratur, ** = delvist genanvendt litteratur

- Andersen, Ditte, and Malene Lue Kessing. 'Stigma, Problem Drug Use, and Welfare State Encounters: Changing Contours of Stigmatization in the Era of Social Investment'. *Addiction Research & Theory* 0, no. 0 (10 December 2018): 1–9. <https://doi.org/10.1080/16066359.2018.1508568>.
- Braun, K.H. & Gekeler, G. (2011). Drogenarbeit: Fallstudien, subjektive Widerspruchsverhältnisse, Handlungsstrategien. In: K. Weber. *Sucht: texte kritische psychologie 02* (2nd ed.) (pp.34-83). Hamburg: Argument.
- 'Center for Rusmiddelbehandling København'. Københavns Kommune. Accessed 17 March 2019. <https://www.kk.dk/center-rusmiddelbehandling>.
- * Christensen, G. (2003). *Psykologiens Videnskabsteori, En Introduktion* (2nd ed.). (pp.157-188). Frederiksberg, Denmark: Samfundslitteratur.
- Dege, M. (2010). Kritische Psychologie und politisches Handeln, Eine Vorbemerkung. In: M. Dege, T. Grallert, C. Dege, N. Chrimirri (Ed.). *Können Marginalisierte (wieder)sprechen?* (pp.161-171). Gießen: Psychosozial-Verlag.
- * Dreier, Ole. 'Personality and the Conduct of Everyday Life'. *Nordic Psychology* 63, no. 2 (1 January 2011): 4–23. <https://doi.org/10.1027/1901-2276/a000030>.
- Dreier, O. (2016). Conduct of Everyday Life: Implications for Critical Psychology. In: E. Schraube & C. Højholt (Ed). *Psychology and the Conduct of everyday Life*. (pp. 15-32). New York: Routledge
- Dreier, O. 'Personen og hendes daglige livsførelse'. *Nordiske Udkast* 41, no. 2 (2013): 4-21. Syddansk Universitetsforlag
- EMCDDA: West, Robert, Europäische Kommission, and Beobachtungsstelle für Drogen und Drogensucht. *Models of Addiction*, 2013. <http://dx.doi.org/10.2810/99994>.
- Erickson, Carlton K., and Richard E. Wilcox. 'Please, Not "Addiction" in DSM-V'. *American Journal of Psychiatry* 163, no. 11 (1 November 2006): 2015–16. <https://doi.org/10.1176/ajp.2006.163.11.2015a>.
- Frank, Lily E., and Saskia K. Nagel. 'Addiction and Moralization: The Role of the Underlying Model of Addiction'. *Neuroethics* 10, no. 1 (2017): 129–39. <https://doi.org/10.1007/s12152-017-9307-x>.
- Gruber. A. 'Die Verstrickung von Psychotherapie und neoliberaler Politik'. *Psychologie & Gesellschaftskritik - Kritische Psychotherapie* 42, no.2 (2018): 7-22. Pabst Science Publishers.
- Hasin, Deborah, Charles O'Brien, Marc Auriacombe, Guilherme Borges, Kathleen Bucholz, Alan Budney, Wilson Compton, et al. *DSM-5 Criteria for Substance Use Disorders: Recommendations and Rationale*. Vol. 170, 2013. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2013.12060782>.

- * Haug, F. 'Dialektisk Teori og Empirisk Metodik'. *Udkast*. 9, no. 1 (1981): 8-26.
- ** Holzkamp, K. (1985). *Grundlegung der Psychologie* (Studienausg.). Frankfurt/Main, New York: Campus-Verlag.
- * Holzkamp, K. (1997). *Schriften-I: Normierung, Ausgrenzung, Widerstand*. (pp. 7-16, 385-404). Hamburg: Argument.
- * Holzkamp, K. 'Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik'. *Nordiske Udkast*, no. 2 (2005): 5-33).
- Holzkamp, K. (2016). Conduct of Everyday Life as a Basic Concept of Critical Psychology. In: E. Schraube & C. Højholt (Ed). *Psychology and the Conduct of everyday Life*. (pp. 65-97). New York: Routledge.
- Holzkamp, K. (2017). Verborgene anthropologische Vorraussetzungen der Psychologie. In: A. Brensell & K. Weber (Ed.). *Psychologie I, Theorien und Begriffe: texte kritische psychologie 08*. (pp.22-42). Hamburg: Argument.
- Houborg, E. (2017). Danish drug policy. In: R. Colson & H. Bergeron (Ed.). *European Drug Policies, The Ways of Reform*. (pp.73-86). New York: Routledge.
- Højholt, C. & Schraube, E. (2016). Introduction: Toward a Psychology of Everyday Living. In: E. Schraube & C. Højholt (Ed). *Psychology and the Conduct of everyday Life*. (pp. 1-12). New York: Routledge.
- Kaindl, C. (2007). Emanzipation. In: U. Brand, B. Lösch & S. Thimmel (Ed.). *ABC der Alternativen, Von >Ästhetik des Widerstands< bis >Ziviler Ungehorsam<*. (pp.46-47). Hamburg: VSA.
- Kaindl, C. (2009). Über die Unmöglichkeit, emanzipatorische Ziele für Andere zu setzen. Anregung eines kritisch-psychologischen Lernbegriffs für linke Bildungsprozesse. In: J. Mende & S. Müller (Ed.). *Emanzipation in der politischen Bildung, Theorien, Konzepte, Möglichkeiten*. (pp. 135-153). Wochenschau Wissenschaft.
- Kaindl, C. (2017). Handlungsfähigkeit: Individuum und Gesellschaft in der Kritischen Psychologie. In: A. Brensell & K. Weber (Ed.). *Psychologie I, Theorien und Begriffe: texte kritische psychologie 08*. (pp.79-94). Hamburg: Argument.
- Karpatschhof, B. (2002). Introduktion til den kulturhistoriske skole og til Leontjevs teori. In: A.N. Leontjev. *Virksomhed, Bevidsthed, Personlighed*. (pp.7-44). København: Hans Reitzels
- Knebel, L. 'Muss Psychotherapie politische werden? Nein, aber...'. *Psychologie & Gesellschaftskritik – Kritische Psychotherapie*. 42, no.2 (2018): 25-43. Pabst Science Publishers.
- * Kvale, S. & Brinkmann, K. (2009). *Interview, Introduktion til et håndværk*. København: Hans Reitzels.
- * Markard, M., Holzkamp, K & Dreier, O. (1994) *Praksisportræt, En guide til analyse af psykologpraksis*.

- * Markard, M. 'Wer braucht Erziehung?'. *UTOPIE kreativ*. (2006): 438-448.
- ** Markard, M. (2016). *Einführung in die Kritische Psychologie*. Hamburg: Argument.
- Markard, M. (2017). Der psychologische Mainstream und seine qualitativ orientierte Kritik. In: A. Brensell & K. Weber (Ed.). *Psychologie I, Theorien und Begriffe: texte kritische psychologie 08*. (pp.43-62). Hamburg: Argument.
- Mende, J. (2009). „Let's change the World“? Bedingungen für eine kritisch-emanzipatorische politische Bildung. In: J. Mende & S. Müller (Ed.). *Emanzipation in der politischen Bildung, Theorien, Konzepte, Möglichkeiten*. (pp. 112-131). Wochenschau Wissenschaft.
- * Meretz, S. (2012). Die >Grundlegung der Psychologie< lesen: Einführung in das Standardwerk von Klaus Holzkamp. (pp. 7-134). Norderstedt: Books on Demand.
- 'Nationale Retningslinjer for Den Sociale Stofmisbrugsbehandling — Socialstyrelsen - Viden Til Gavn'. Accessed 17 March 2019. <https://socialstyrelsen.dk/udgivelser/retningslinjer-for-den-sociale-stofmisbrugsbehandling>.
- Osterkamp, U. (1996). Vorwort. In: *Schriften-I, Normierung, Ausgrenzung, Widerstand* (K. Holzkamp, 1997). (pp.7-16)
- Osterkamp, U. 'Kritische Psychologie als Wissenschaft der Ent-Unterwerfung. *Journal für Psychologie*. 11, no. 2. (2003): 176-191. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Osterkamp, U. (2016). Als Einleitung. In: K. Bader & K. Weber (Ed.). *Alltägliche Lebensführung: texte kritische psychologie 06*. (pp.11-15). Hamburg: Argument.
- Osterkamp, U. 'Widerspruch zwischen Anspruch und Wirklichkeit in der Kritischen Psychologie. *Forum Kritische Psychologie*. (2017): 27-44. Hamburg: Argument.
- Petrovskij, A.V. (1987). *Almen psykologi*. (Chap.1&2). (pp. 23-93). Sputnik.
- Schmalstieg, C. (2010). Intervention als emanzipatorische Praxis, Erfahrung von Subalternität und kollektives Handeln. In: M. Dege, T. Grallert, C. Dege, N. Chirimiri (Ed.). *Können Marginalisierte (wieder)sprechen?* (pp.173-196). Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Schraube, E. 'Teori gør forskellen: Analytiske strategier i kritisk psykologi'. *Nordiske Udkast*. 45, no.2 (2017): 24-35. Syddansk Universitetsforlag.
- Siegel, S. (2017). Unmittelbarkeit. In: A. Brensell & K. Weber (Ed.). *Psychologie I, Theorien und Begriffe: texte kritische psychologie 08*. (pp.95-111). Hamburg: Argument.
- Sanin, D. (2011). Suchtprävention als (Selbst-)Disziplinierung, Auf der Suche nach den Subjekten. In: K. Weber. *Sucht: texte kritische psychologie 02* (2nd ed.) (pp.155-177). Hamburg: Argument.
- Sanin, D. (2015). Entstehung und Funktion der Diagnose Abhängigkeitssyndrom im Kapitalismus aus kritisch-psychologischer Sicht. In: C. Schmechel, F. Dion, K. Dudek & M. Roßmöller, M. *Gegendiagnose: Beiträge zur radikalen Kritik an Psychologie und Psychiatrie* (Eds.) (1., Originalausgabe) (pp.126-139). Münster: edition assemblage.

- Schlemm, A. 'Ent-Unterwerfung denken und praktizieren'. *CONTRASTE-Schwerpunkt Kritische Psychologie*. No 318. (2011): 12-14.
- ** Sonne-Ragans, V. (2013). *Anvendt Videnskabsteori – reflekteret teoribrug i videnskabelige opgaver*. (1st ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Soyka, M. (2016). Ist ein Leben ohne Substanzkonsum ethisch zu rechtfertigen? Oder „Gibt es ein recht auf Rausch?“. In: G. Juckel & K. Hoffmann (Ed.). *Ethische Entscheidungssituationen in Psychiatrie und Psychologie*. (pp.35-50). Lengerich: Pabst Science Publishers.
- Sundhedsstyrelsen (2018) 'Udbredelse af illegale stoffer i befolkningen og blandt de unge, Narkotika situationen i Danmark'. <https://www.sst.dk/da/udgivelser/2018/udbredelse-af-illegale-stoffer-i-befolkningen-og-blandt-de-unge,-narkotikasituationen-i-danmark>.
- Tiapal, C. & Sanin, D. '>Substituieren lass ich mich sicher nicht< Über Möglichkeiten und Einschränkungen von Handlungsfähigkeit unter Substitution'. *Psychologie & Gesellschaftskritik – Sucht*. 40, no.4 (2016): 61-71. Pabst Science Publishers.
- Tønnesvang, J. 'Integrativ tænkning og psykologisk forskningsmetodik'. *Psyke & Logos*. 25 (2004): 839-847.
- Ullrich, P. (2010). Kritik mit Methode? Sieben Thesen zum Verhältnis von Forschungsmethoden und Gesellschaftskritik. In: M. Dege, T. Grallert, C. Dege, N. Chrimirri (Ed.). *Können Marginalisierte (wieder)sprechen?* (pp.35-49). Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Vandreier, C. (2011a). Wer braucht Sucht? Zur Relevanz von Wulffs Thesen für eine subjektorientierte Drogenhilfe. In: K. Weber. *Sucht: texte kritische psychologie 02* (2nd ed.) (pp.131-153). Hamburg: Argument.
- Vandreier, Christoph. 'Partizipative Forschung in der Psychologie – Das Projekt Selbstverständigung über Drogengebrauch'. *Journal für Psychologie* 19, no. 2 (2011b). <https://www.journal-fuer-psychologie.de/index.php/jfp/article/view/10>.
- Vandreier, C. (2012). *Drogenkonsum als begründete Handlung - Eine partizipative Studie zu den Gründen für Problematischen Drogenkonsum, subjektiven Drogentheorien und ihrer Vermitteltheit mit den Lebensbedingungen der Betroffenen*. Berlin: VWB.
- Weber, K. (2011). Befriedungsverbrechen an Süchtigen. In: K. Weber. *Sucht: texte kritische psychologie 02* (2nd ed.) (pp.181-191). Hamburg: Argument.
- Weber, K. 'Zwischen Anpassung und Befreiungshandeln. Fragmente zum Thema Sucht. *Psychologie & Gesellschaftskritik – Sucht*. 40, no.4 (2016): 79- 89. Pabst Science Publishers.
- World Health Organization Collaborating Centre for Research Training in Mental Health. (2015). *WHO ICD-10 - psykiske lidelser og adfærdsmæssige forstyrrelser, klassifikation og diagnostiske kriterier* (1.ed. 19. reviderede oplag.). København: [Risskov: Munksgaard Danmark i samarbejde med WHO Collaborating Centre for Research and Training in Mental Health.

